

Postmoderna družba, družbena pogodba in določila nasilja

Zoran Kanduč*

»Družbena pogodba« je eden izmed osrednjih pojmov iz zakladnice (ali pa vsaj orožarne) modernih družboslovnih in tudi kriminoloških misli. V tem ni pravzaprav nič presenetljivega. Pogodba – zlasti kupoprodajna – je namreč srčika kapitalistične ekonomije, ne nazadnje pa tudi ideologije, saj je morda celo ključni generator ideološko-objektivne iluzije, da je kapitalizem sistem, ki je utemeljen na svobodi posameznika, in to delavca (prodajalca delovne sile), kapitalista (kupca in hkrati izkoriščevalca/zatiralca delovne sile ali, natančneje, delovnega človeka kot honorarnega sužnja ali vsaj prostituta), potrošnika (discipliniranega in kontroliranega nakupovalca kapitalističnega blaga, izdelkov in storitev), državljana, nosilca spolne vloge (moške ali ženske) in roditelja. Mitična zamisel o družbeni pogodbi (kot dozdevni ustanoviteljici ali utemeljiteljici v nacionalni državi vsebovane in upravljane »disciplinske družbe«) je bila (in za marsikoga še vedno je) dokaj prepričljiv retorično-propagandni pripomoček (npr. za zagotavljanje stanovitne »gospodarske rasti«, tega nespornega modernega ideala, cilja vseh ciljev), in sicer še posebej v optimističnih razmerah po drugi svetovni vojni (tj. v času »sorazmerne stabilnosti« in »dolgoročne mentalitete«), ki jih je zaznamovala »načelna« (bi bilo ustrezneje reči »nenačelna«?) koalicija med tremi osrednjimi »socialnimi partnerji«, namreč delom (sindikalno organiziranim), kapitalom in blaginjsko državo. Ta »zakonska zveza dokler naju smrt ne loči« (Zygmunt Bauman) je v postmodernem kontekstu bedno razpadla oziroma postaja vse bolj krhka, »odprto promiskuitetna«, ne-modna ali pa celo očitno zastarela. Kapital namreč proizvaja vse več bogastva z vse manjšimi količinami pridobitnega dela, pogajalski položaj proletarcev se je drastično poslabšal (npr. zaradi strukturne brezposelnosti, fleksibilnosti zaposlitve, negotovosti služb in povečane mobilnosti ekonomskih resursov), nacionalna država pa je v resni in večplastni krizi (ki še zlasti zadeva njeno »ekonomsko suverenost«). Takšno stanje pa vsebuje tudi mnogovrstne in relativno nove kriminogene in penalogene reperkusije.

Ključne besede: družbena pogodba, kapitalizem, globalizacija, kriminaliteta, nasilje, postmodernizem

UDK: 321.01:316.47 + 316.647.3

Uvodna opazka

Kapitalistična ekonomija je tesno povezana s pojmom »pogodba«. Vsa temeljna ekonomska razmerja so namreč pogodbeni, tj. izraz svobodno izraženih volj (prim. Reiman 1998: 202–215). Vsak ekonomski subjekt je hkrati pravni subjekt, pravzaprav lastnik, ki ima formalno pravico, da po svoji volji upravlja tisto, kar je »pač« (po »zaslugi« naravne ali družbene loterije) njegovo, proizvodne in potrošniške dobrine (pa tudi »slabine«!), ki so v njegovi lasti. Blago se načeloma prodaja in kupuje – oziroma menjava lastnike – pogodbeno. Delavec vstopi v delovni proces s sklenitvijo pogodbe (in iz njega, če to hoče, tudi izstopi v skladu s pogodbenimi določili), tj. svobodno se odreče svoji svobodi (oziroma, drugače rečeno, pristane na svojo ne-svobodo ali podrejenost) na delovnem mestu (ali v službi), tj. kraju, kjer preživi večino svojega budnega (in torej potencialno najbolj »kakovostnega«) časa ali življenja; pravzaprav je to dejanje (pro-dajanje samega sebe po obrokih ali honorarno zaslužnjevanje) prisiljen storiti, če mu to, kar ima –

ali pa mu kdo daje zastonj, »kar tako« – ne zadostuje za preživetje (večina ljudi je v takem položaju!): temeljne potrebe, ki morajo biti zadovoljene, so tisti neizprosni in nepopustljivi birič, ki ga sili, da se »samoniklo« ali prostovoljno vključi v delovno organizacijo ali delovni kontekst, kjer pa ga določajo (oziroma mu vladajo) drugi, npr. delodajalci, šefi, odjemalci storitev, brezimni tržno-konkurenčni pritiski, abstraktna družbeno-normativna pričakovanja (v zvezi z igranjem vlog v temeljih oblastnih razmerij)... Vse te raznovrstne pogodbene transakcije – ki so (ne glede na pogostost) časovno in prostorsko točkovni »akti« – zbujaajo vtis, da je kapitalizem bistveno svoboden sistem, (z)družba (*Gesellschaft*) svobodnih posameznikov, katerih ključne dejavnosti (npr. delo v službi, družinsko/zakonsko delo in potrošniško delo) so svobodne, tj. izvirajo iz svobodne volje (*free will*), izbire ali odločitve (*rational choice*).

No, takšna upodobitev kapitalistične krajine je gotovo videti prekrasna. A s tem se zgodba o kapitalistični svobodi tudi bolj ali manj spokojno zaključí. Vendar pa zaključek nikakor ni *happy end*. Stvarnost je – kot vsi vemo (ali pa bi vsaj lahko zvedeli, če bi si to upali) – namreč precej drugačna. Pogosto siva/pusta, neredko trpka, že skorajda rutinsko stresna, racionalno/ekonomistično regulirana, medijsko programirana, tržno

* Zoran Kanduč, doktor pravnih znanosti, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana.

dirigirana, družbeno-ekonomsko polarizirana, kulturno/ideološko osupljivo uniformirana, ekološko čedalje bolj opustošena oziroma, podčrtajmo, nasilna, in to navzlic kalejdoskopu kričočih, živobarvnih, nenehno spreminjajočih se, migetajočih, poskakajočih, utripajočih, gibljivih podob, ki v taki in drugačni obliki krožijo *non stop*, štirindvajset ur dnevno po zemeljski obli. Stvarnost je relativno boleča navzlic grmadi bleščečih izložb, ki ti ponujajo na izbiro (*rational choice* kajpak) pisano paleto blaga, ki so ga proizvajalci že »izbrali za vas« (za »vaše dobro«), in to ne iz altruističnih vzgibov, ampak iz suhoparne računice, npr. zato, da bi v vaši duši zaskovikala želja, ki je prej modro molčala; da bi vam pričarali praznino, ki je prej (za čuda) niste čutili; da bi z modrim nakupom (magari z »velikodušno« odmerjenim popustom) prispevali k dobičku, ki se bo tiho prelil v žepe lastnikov/kapitalistov; da ... Stvarnost je odbijajoča navzlic večje zdižajniranosti izdelkom, ki pa še (naj)bolj večje prikrivajo bedne razmere, v katerih so bili narejeni, in (bedo) ljudi, ki so vanje vložili svoj trud, čas in življenje. Stvarnost je pač taka, da ljudje – prostovoljno – preživijo večino svojega časa/življenja v »železnih kletkah« (Weber), kjer je njihova eksistenca kontrolirana, regulirana, disciplinirana, subordinirana, nesvobodna in heteronomno definirana. Svobodna družba? Prej njeno nasprotje. Srečna in vesela družba? O tem bi se dalo razpravljati (sreča in veselje se, kot je videti, ne izključujeta z nesvobodo), ampak če se (samo)kritično ozremo naokoli, naglo uvidimo, da je zadovoljnih, sproščenih, zadovoljnih, pristnih, svobodomiselnih/svobododejavnih ali avtonomnih posameznikov bolj malo (tako da je v aktualnih razmerah že malone cinično zagovarjati humanistične vrednote).

Mitična zamisel o družbeni pogodbi

Kakor koli, v kapitalističnem sistemu obstaja tudi zelo pomembna, morda celo ključna institucija, katere status je/ostaja precej dvoumen. To je država, politična organizacija, ki prisilno/oblastno uokvirja »družbo« (oziroma »narod«, »nacijo« ali »ljudstvo«) in ji avtoritativno (pogosto pa tudi avtoritarno) vlada.¹ Tu nemudoma trčimo ob zamotano vprašanje. Kako združiti državo in domnevno svobodnega pravno-ekonomskega subjekta, pravzaprav kapitalističnega posameznika?

¹ Melossi (1990: 11–22; 1997: 53–55) opozarja, da se je začel izraz »država« v prepoznavno modernem smislu uporabljati ob koncu šestnajstega stoletja. Machiavelli je skoval pojem »stanje vladarja« (*lo stato del principe*), to pa je pomenilo vsoto vseh resursov (npr. bogastva, ljudi in ozemelj), na katere lahko vladar računa (»stato« izvira iz latinske besede *status*). Ta seštevnik uporabnih virov se je sčasoma preobrazil v vladarjev apendiks (njegovo »drugo telo«) in zlagoma privzemal lastno osebnost: preoblikoval se je v »državo vladarja«, tj. tvorbo, ki se je kmalu reificirala in postala abstraktna oseba (pravna fikcija, *persona ficta*, »sekularizirani« *corpus mysticum*), tj. kompleksna institucija, ki ni zgolj pasivni objekt »suverene« (npr. vladarje ali ljudske) volje, ampak aktivni subjekt, ki »dela« take ali drugačne (dobre in slabe) reči. Melossi v tej zvezi poudarja, da pojem »država« ni zgolj teoretsko-akademski pripomoček, ampak ima tudi raznovrstne praktične

Klasična moderna rešitev je v bistvu genialna in temelji na zamisli, da se da to zamotano operacijo izvesti z »družbeno pogodbo«, tj. politološkim konstruktom, ki pokaže, da je tudi država (namreč njen nastanek in nadaljnje delovanje) v bistvu (lahko zamišljena kot) izraz svobodno izraženih volj političnih subjektov, državljanov. Skratka, tudi podrejanje politični – vrhovni ali »suvereni« – oblasti je »v zadnji instanci« svobodno in prostovoljno, to se pravi takšno, kot je (na videz) podrejanje ekonomski oblasti. (Bi sploh lahko bilo drugačno, ko pa je politična oblast zgolj orodje ali podaljšek ekonomske?!) In še več, teorija družbene pogodbe (zanimivo je, da njeno poimenovanje ne vsebuje pridevnika »državna«!) pravi, da je podrejanje državni oblasti (in še prej pristanek na njeno ustanovitev) nekaj, kar je racionalno, tj. v skladu z interesi vsakega člana družbe (oziroma skupnosti osamljenih ali samotnih posameznikov, samotarcev ali »samobitnikov«). Razlog je bojda sila preprost. Skrival naj bi se v specifični človeški naravi (prim. Hunt 1990: 40–44). Človek da je namreč egoistično bitje, ki stremi predvsem k neusmiljenemu zasledovanju lastnih koristi, ki se po potrebi razširijo še na družinske člane (upoštevati velja, da v klasični optiki kontrahenti »družbene pogodbe« niso vsi člani družbe, ampak zgolj tisti, ki so utelešenja *par excellence* racionalne zavesti, tj. družinski možje/očetje: ti se pogajajo in dogovorijo v svojem imenu in v imenu »svojih« družinskih članov oziroma miniaturnih naravnih družb).

Kaj sledi iz vsega tega? Najprej tole: imperativno koristoljubje (oziroma človekova večna/brezčasna težnja po prevladi, ki jo brzda zgolj strah pred smrtjo) vsakogar prej ali slej privede do interesnih trkov, sporov in antagonizmov, celo do vsesplošne in neusmiljene vojne vseh zoper vse² (*bellum omnium contra*

odboje, saj ima pomembno vlogo pri (po)ustvarjanju družbenega reda. To tezo ilustrira na primeru teorije države (*allgemeine Staatslehre*), katere poglavitna družbena funkcija je ta, da »oživlja« državo, in sicer v tem smislu, da ljudje, ki SO država (namreč člani državnih organov ali državni uradniki, ki funkcionirajo »v imenu države«), najdejo v takšnem teoretičnem ozadju razloge, ki upravičujejo (njim samim in drugim) to, kar so in kar počnejo.

² V tej (značilno liberalno-utilitarni) optiki je človek opredeljen kot sebična, koristoljubna, racionalna in preračunljiva kultura z jasnimi in obsežnim spiskom želja/potreb (oziroma materialnih interesov ali ciljev), ki jih skuša zadovoljiti v čim večjem obsegu in z najbolj nagrajujočim asortimanom dobrin glede na dosegljive resurse (to pa tudi implicira, da je lahko skrb za dobrobit drugih v najboljšem primeru zgolj sredstvo za posameznikovo lastno blagostanje). Ko pa si prizadeva najti najbolj učinkovite (ali optimalne) poti za doseganje tistega, k čemu stremi, se neizogibno (prej ali slej) znajde v nevarni tekmi z drugimi (»skladišče« dobrin, ki zadovoljujejo človeške potrebe, ni namreč nikoli in nikjer neskončno ali neomejeno). Za »ekonomskega človeka« nastopa vsaka druga oseba zgolj (ali vsaj predvsem) v dveh vlogah, in sicer bodisi kot ovira (ki jo kaže premagati ali eliminirati s »tekmovališča«) bodisi kot sredstvo za uresničevanje lastnih ciljev ali interesov (če se mu seveda posreči, da jo s silo ali prevaro pripravi do tega, da bo ubogala njegovo voljo in mu prinašala koristi).

omnes).³ Interakcije med svobodnimi posamezniki se torej sprevržejo v mučno in skrajno nevarno situacijo, kjer je svoboda vsakega od njih precej okrnjena (življenje pa je tedaj »grdo, grobo, tvegano in kratko«). Takšno – menda naravno – stanje pa je skrajno zoprno in ni v nikogaršnjem racionalnem interesu (vsakomur je pač največ predvsem do lastnega življenja, po možnosti čim bolj spodobnega preživetja ali samoohranitve). Kaj zdaj? Hobbesovska rešitev je najbrž najbolj znana: razum signalizira, da se splača ustvariti »umetnega človeka«, transcendentno (čez in nad družbeno ravnino segajočo) kreaturo (*Makroanthropos* ali *Uebermensch*), ki je višja in močnejša od vsakega – še tako visokega in močnega – naravnega človeškega bitja (prim. Melossi 1990: 127–19). Ta *artificial man*, abstraktna oseba, »smrtni bog« ali Leviatan (oziroma *commonwealth*, *state*, *civitas*) ima za cilj varovati/braniti svoje »subjekte« (ali podrejene) pred sovražniki, zunanjimi in notranjimi (ali »kriminalci«), oziroma vzdrževati »red in mir«⁴ (stanje, ki je nuj-

no, da bi posamezniki pridobivali stvari, ki jih potrebujejo za udobno življenje).

Vsekakor je dovolj očitno, katera je osrednja funkcija teorije, pravzaprav mita o družbeni pogodbi (ki se v epistemološki perspektivi pokaže kot poskus konceptualne rekonstrukcije kompleksne strukture iz preprostih, logično prvotnih elementov, tj. zbirke posameznikov). Ključni namen je naslednji: ustvariti kolikor toliko sprejemljiv videz, da je država (namreč organizacija, ki predstavlja avtoriteto, monopol sile, socialno enotnost, patriarhalnost ...) legitimna tvorba, ki ne temelji na nasilju (predvsem vojaškem), ampak na »procesu avtorizacije« (Melossi 1990: 60–62; 1997: 53–55), tj. na soglasju, ki ga (implicitno ali eksplicitno) izustijo atomizirani (ali »monadizirani«), racionalni in sebični posamezniki, ko z vsemi drugimi (pojavno različnimi/drugačnimi, a ontološko ali po svoji naravi vendarle enakimi) so-družbeniki sklenejo pogodbo, iz katere se rodi transcendentna oblast. Kje pa se ta nenavadna pripoved vseeno zaplete? V kateri točki je teorija o družbeni pogodbi še posebej problematična, naivna, neprepričljiva in morda celo nevarna? Težav je seveda več, najpomembnejša pa je gotovo ta, da zamisel o družbeni pogodbi predpostavlja posameznike, ki se znajdejo v (pred)pogodbeni »naravni« situaciji kot svojevrstni originali, *self-made* bitja, subjekti, ki živijo (oziroma so se izoblikovali) zunaj družbe in neodvisno od nje (tj. nedotaknjeni s socialnimi interakcijami, medosebnimi odnosi, jezikovno-komunikacijskimi procesi ...) – kot da bi v sklepanje pogodbe padli direktno z neba, in to kot brezhibne inkarnacije človekove večne in nespremenljive narave (prim. Méda 1995:273–275).

No, posameznik dejansko nikoli ni sam(otarec). Človek je družbena žival, *animal socialis*, bitje, ki je vselej že (v razmerjih) z drugimi in med drugimi, vpeto v mreže simbolno-komunikacijskih odnosov, v katerih razvije svoj razum in jezikovne kompetence (tovrstnih sposobnosti se pač ne da naučiti v samotni, *splendid isolation*). Družba – ki je že po definiciji urejena ali »v-red-spravljena« (tj. zaznamovana s strukturiranimi⁵ vzorci interakcij in rutinskega vedenja) – je torej »vselej že« pred posameznikom. Še več, družba (ki posameznika seveda omejuje, hkrati pa tudi razširja diapazon njegovih vedenjskih opcij oziroma jih omogoča) je tudi pred sleherno pogodbo (četu-

³ Black meni, da gre tu predvsem za projekcije strahu pred propadom državno-represivne oblasti nad skupnostmi, ki so bile pogosto vajene živeti tudi brez nje, npr. v stanju »regulirane anarhije« (Weber): »Hobbesovi sodobniki so že odkrili alternative družbenim oblikam, ki so odslakavale drugačne načine življenja – predvsem v Severni Ameriki – toda zanje so bile že predaleč, da bi jih lahko razumeli. (Nižji razredi, po položaju bliže Indijancem, so jih bolje razumeli in pogosto so se jim zdele tudi privlačne. Celotno 17. stoletje so angleški naseljenci bežali k indijanskim plemenom, vojni ujetniki pa se niso hoteli vračati. Indijanci pa niso nič bolj bežali v naselbine belcev, kakor Zahodni Nemci plezajo čez berlinski zid.« (1987: 140–141).

⁴ Zamisel o družbeni pogodbi (kot posredujoče-izginjajočem »vmesnem členu« med »naravnim stanjem« in družbeno-političnim življenjem, ki ga avtoritativno uokvirajajo splošna pravila in skupni standardi) je tesno povezana s prizadevanji, da bi omilili »predmoderno krutost« in »civilizirali« medskupinske/medosebne konflikte. V tem okviru tvori prav varnost državljanov temeljno »obljubo države«: *conditio sine qua non* veljavnosti in učinkovitosti družbene pogodbe je eliminacija zasebnega nasilja z legitimnim monopolom javne (pri)sile, ki je v rokah represivnih aparatov »nepriistranske« države. Poudariti pa velja, da je socialni mir zgolj nujni, ne pa tudi zadostni pogoj za vzpostavitev (in dinamično uporabo/interpretacijo) »družbene pogodbe«: spremljati ga mora (vsaj še) efektivno zagotavljanje temeljnih človekovih/državljanjskih pravic, in sicer ekonomskih, političnih, socialnih, kulturnih in ekoloških (to je pač temelj vseh temeljev »pravne države«, ki pa ni bil doslej realiziran še nikoli in nikjer – navzlic inflaciji ideološko-propagandnih meglic, ki zavedejo marsikatero naivno družboslovno-pravniško dušo). Če ta ključni pogoj ni izpolnjen (oziroma če državna politika ne stremi k »vključevanju izključenih« družbenih skupin, tj. žrtev modernizacijskih procesov v okviru razvoja kapitalistično-industrijskega sistema), potem to implicira, da je človekov razvoj v splošnem otežen/oviran, socialno-ekonomske neenakosti se poglobljajo, strukturno-institucionalno nasilje pa se povečuje. V tem primeru tudi kazenskopравни sistem ne more delovati »normalno«, namreč minimalno in ustavnopravno. Še več, poveča se verjetnost, da se kazensko pravo sprevrže v instrumentalizirano, »funkcionalistično«, pravzaprav degenerirano obliko delovanja (značilno za »izredne razmere«), da preneha biti *ultima ratio* (v skladu s klasično liberalno koncepcijo) ter se spremeni v represivni in ideološki (magično-simbolni ali celo eksorcistično-inkvizitorni) aparat, svojevrstno panacejo, s katero

se skušajo oblasti (»čim bolj učinkovito«) zoperstaviti najrazličnejšim socialnim problemom, ki pa ne izvirajo primarno iz človekove »grešne narave«, ampak predvsem iz dvojne krize ekonomskega in političnega sistema.

⁵ Pojem »struktura« ima dva temeljna vidika: v ontološkem smislu pomeni relativno ponavljanje ali enoličnost dogodkov, na epistemoški ravni pa implicira predvidljivost. V okolju, ki je strukturirano (ali regulirano), verjetnosti niso naključno porazdeljene, saj se nekateri dogodki zgodijo verjetneje kakor drugi. Slehera regularnost je kajpak vselej prekarna (in negotova), vendar pa nikoli ni preprosto dana, ampak je socialni dosežek, tj. nekaj, kar je (re)producirano z družbeno-človeških delovanjem, z aktivnostmi »socialnih delavcev« (ali »funkcionarjev«).

di to še ne pomeni, da je človek sceloma družbeni proizvod ali socialno programirana/determinirana kultura, pravzaprav kulturni robot).

Vse to najbrž ne more biti sporno, četudi je, na žalost, res, da sta tako ekonomska kakor pravna teorija, ekonomika in jurisprudenca, še vedno v precejšnji meri »idealno-tipsko« zgrajeni prav na »znanstveni fikciji« (Hans Vaihinger), ki se imenuje »individualizem«, tj. na podmeni o obstoju individualnega akterja (racionalne persone, ki svobodno,⁶ čeravno dokaj predvidljivo zasleduje lastne koristi) oziroma posameznika, obdarjenega s »trgovsko dušo« (Weber), ki zmore kvantitativno oceniti (ali »izmeriti«) »intenzivnost« svojih potreb in dosegljivih sredstev za njihovo zadovoljitev. Vendar pa je teorijo družbene pogodbe mogoče spodbijati še z argumentom, ki je pravzaprav dosti močnejši in tudi teoretsko pomembnejši. Namreč: subjekt, ki implicitno (oziroma hipotetično) ali eksplicitno »avtorizira« državo in družbo oziroma ju čustveno/razumsko sprejema (kot nekaj, kar mu ni tuje, neznosno, nesprejemljivo, neupravičeno ...), je že sam »proizveden« – predvsem z mehanizmi proaktivne in reaktivne družbene kontrole (oziroma v kontekstu »civilne družbe«) – na tak način, da je pripravljen prostovoljno (*sua sponte*) sprejeti/sprejemati družbeno-politično stanje (*stato*) kot normalno, naravno in racionalno (prim. Melossi 1997: 53–55). Z drugimi besedami: proces »avtorizacije« se mora zgoditi najprej ZNOTRAJ vsakega posameznika, tj. v okviru socialne produkcije »sebstva« (*self*) slehernega poznejšega kontraparta družbene pogodbe; še preden posameznik »podpiše« družbeno pogodbo, mora ponotranjiti njena ključna določila in jih vzeti za svoja ali posvojiti (mora se, skratka, socializirati, »kolektivizirati« ali »nacionalizirati«).

O »implicitni« ali »ekonomski« družbeni pogodbi

Ko steče beseda o družbeni pogodbi, najbrž že skorajda intuitivno pomislimo na državo, tj. na sporazumno podreditev državnih oblasti.⁷ No, pod to politično-eksplicitno pogodbo pa plava še druga, namreč implicitna, praviloma javno dokaj nereflekti-

rana družbeno-ekonomska pogodba, tihi konsenz o tem, kdo naj dela, kaj naj dela in kolikšna nagrada mu pripade za njegov koristen prispevek (v službi in doma). Tu gre torej za kolektivno »pogodbo« (prim. Steinert 1998: 411), ki se nanaša na smer, temeljni cilj ekonomskega razvoja (ta je bil v moderni družbi bolj ali manj nesporen: povečevanje bruto družbenega produkta, rast proizvodnih sil, humanizacija narave ali izboljševanje gnotne blaginje; v postmodernejši družbi pa je že opaziti pomenljivo spremembo ali vsaj dopolnilo: družba se mora razvijati, ker jo v to sili »kategorični« konkurenčni imperativ, grožnja od zunaj/drugih, tj. produktivno je treba brzeti naprej, da ne ostaneš preveč zadaj, nezanimiv za kapital ali vlagatelje, porinjen v »črno luknjo« svetovnega trga), način proizvodnje (ta je v kapitalističnem sistemu podrejen ekonomski racionalnosti, ki teži k maksimalni učinkovitosti mobiliziranih produktivnih dejavnikov, k čim večjemu dobičku na enoto uporabljenega živega in mrtvega dela, tj. variabilnega in fiksne kapitala), prevladujoče konfiguracije dela (ki je v modernem kontekstu fordistično, tayloristično in birokratsko strukturirano, v postmodernih konstelacijah pa se jim pridružujejo nove – npr. prožne, omrežne in »personalizirano-individualizirane« – organizacijske in delovne oblike) in normativne sheme delitve dohodka (oziroma merila za nagajevanje).

Kakor koli, jasno je, da sta »eksplicitna« in »implicitna« družbena pogodba tesno povezani. Država v kapitalističnem sistemu je namreč tudi sama kapitalistična oziroma je, še več, zelo pomemben »produktivski faktor«, spodbujevalec in pospeševalec ekonomskega razvoja. Obe podvrsti družbene pogodbe sugerirata potrebo, da mora družbena dinamika temeljiti na konsenzu, tj. na soglasju tistih, ki so podrejeni ali (ob)vladani (za nameček pa še zatirani in izkoriščani). Vendar pa je to zgolj teorija. Praksa je (bila) manj rožnata. Razvoj modernih družb je bil namreč zaznamovan z vrsto bolj ali manj intenzivnih konfliktov, in sicer notranjih in zunanjih (zunanji spori, posebej vojne in kolonialna osvajanja so pogosto služili tudi za pacifikacijo notranjih antagonizmov, za populistično poenotenje »ljudstva« ali »naroda« na podlagi nacionalističnih, rasističnih, šovinističnih ali patriotskih ideologij). No, in prav ta interesno konfliktna/antagonistična dinamika – v osrčju katere je kajpak razredni boj (v tem pogledu velja zgolj pritrditi marksističnim teorijam), tj. boj med proletariatom in kapitalističnim razredom (+ njegovim angelom varuhom, namreč državo) – je (bila) najbrž osrednji motor kapitalistične modernizacije družbe (ki je zdaj prispela tako rekoč do svojega konca oziroma agonije, ki ji učeno rečemo »postmoderna«).

misel, ki jo je med prvimi razvil francoski razsvetljenski mislec Montesquieu (1639–1755). Ta je menil – podobno kot pozneje tudi Alexis de Tocqueville (1805–1859) –, da kaže državljanski republikanizem nadomestiti s »civilno družbo«, tj. mrežo medsebojnih razmerij, ki so (za razliko od tistih, ki jih vzpostavlja ali zahteva državna oblast) pretežno prostovoljna in/ali pogodbena (in ki nekako samodejno nagajujejo »dobro« ali »prosocialno« vedenje).

⁶ »Svoboda« tega pravno-ekonomskega subjekta je predvsem v tem, da ima pravico drugega človeka (+ preostanek sveta) zreducirati na objekt, katerega uporabnost se začne in konča z zmožnostjo, da mu da zadovoljitev (oziroma mu je koristen).

⁷ Teorija družbene pogodbe je pravzaprav eden izmed odgovorov na zamotano (in še vedno žgoče!) vprašanje, kako se odzvati na krizo »državljskih vršin in republikanskih praks«. Rousseau (1712–1778) se je skušal tej zagati izogniti z idejo »krepstnih zakonov«, ki jih utemeljuje »splošna volja«, *volonté générale*. Hegel (1770–1831) je videl rešitev v državi kot »deificirani« kolektiviteti (»zemeljskem bogu«), ki po eni strani dopolnjuje, po drugi pa presega posameznika (kot člana »civilne družbe«). Marx (1818–1883) je stavil na osvoboditev delavskega razreda, ki bi z odpravo razredne družbe nujno predurila tudi njeno politično organizacijo (in *extremis* bi privedla celo do »odprave države«). No, zdi pa se, da je postala *de facto* še najvplivnejša

Kako so vladajoče skupine brzdale in kanalizirale težnje in zahteve podrejene večine? To so (kot je videti precej uspešno) počele z zelo različnimi kontrolnimi prijemi, kot so: (a) podeljevanje različnih koncesij delavcem (tudi pod svarilnim vtisom grožnje sovjetske revolucije oziroma »komunistično-socialistične nevarnosti«) oziroma brzdanje – s političnimi ukrepi – najbolj brutalnih reperekusij tržne logike, blagovnih razmerij, konkurenčnih spopadov in kapitalistične produkcije, urejene po standardih ekonomske racionalnosti; (b) ekonomsko načrtovanje ter tripartitno dogovarjanje (+ sklepanje pro- ali znotrajsistemskih kompromisov) med delom, kapitalom in državo (tj. med imanentnima »socialnima partnerjema« in transcendentnim »nepripranskim« arbitrom ali »mediatorjem«); (c) razvoj socialno-blaginjske države (*welfare state*), ki je težila k temu, da prejema delavec za svoj trud (oziroma za angažiranje svoje žive osebnosti, telesnih in intelektualnih zmožnosti pri produkciji koristnih stvari) čedalje višjo socialno mezdo (tj. plačo in druge kolektivne ugodnosti/pravice, npr. na področju socialne varnosti, izobraževanja in zdravstva),⁸ hkrati pa ima zajamčeno zaposlitev ter *eo ipso* dostop do potrošniškega blaga (v odvisnosti od »kupne moči«) in mesto v družbeni strukturi; (č) discipliniranje ljudi v okviru »ideoloških aparatov

države« (Althusser), tj. arhipelaga institucij, ki so razpršene po celotni družbeni ravni (ali »civilni družbi«); (d) ustvarjanje ali poglobljanje razlik in razdvojenosti med delavci (npr. na spolni, etnični, verski, regionalni, kriminalni ali kaki drugi podlagi), in sicer predvsem v funkciji spodkopavanja potencialne ali dejanske solidarnosti delavskega razreda na nacionalni in internacionalni ravni.

Na političnem področju se je pokazalo, da je najbolj prikladna forma za učinkovito kontrolo, upravljanje in usmerjanje množic demokracija/demokratizacija (ki pa seveda – tako kot »družbena pogodba« – predpostavlja socialno produkcijo »demokratskih«, tj. discipliniranih posameznikov), in sicer predvsem v smislu »družbenega nadzorstva« (*social control*), ki presega relativno ozko kriminološko definicijo (prim. Melossi 1990: 169–186; 1997: 58–62; Sumner 1997: 131–137), saj implicira (po)ustvarjanje socialnega reda (*social order*) s čim manjšim (ali vsaj čim manj vpadljivim) avtoritarnim/avtoritativnim poseganjem države oziroma pravno posredovanimi ukazi in prepovedmi (ta metoda se je najprej razvila v ZDA – zlasti o obdobju Rooseveltove »Nove pogodbe«, *New Deal* –, od tam pa se je preselila še v druga okolja, najprej seveda v zahodnoevropske družbe).

⁸ Razvoj socialne (ali socialdemokratske) države je omogočil tudi vznik številnih novih delovnih mest (oziroma zaposlitev, ki pa po kapitalističnih merilih niso produktivna), in to predvsem za izobražene člane srednjega razreda (ti so v postmodernem obdobju, ki ga med drugim označuje tudi strukturna kriza javnih financ – ali »pretirana potratnost državnega aparata« –, postali precej ogrožena vrsta, saj njihove službe niso več neprepustno zagotovljene ali samoumevne). Po drugi strani pa niti širitev socialno-ekonomskih (+ državljanskih) pravic niti kvazi institucionalizirana pogajanja med »socialni partnerji« (pod okriljem državne arbitraže) nista oslabila ali pomirila družbeno-kulturnih antagonizmov. V poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih se je zgodilo nekaj prav nasprotnega: veliko zavračanje disciplinske družbe, utemeljene na delu in mezdi (+ razvejenem ali »kapilarnem« omrežju disciplinskih in ideoloških institucij), tj. upor izjemnih, celo globalnih razsežnosti (npr. zoper abstraktno-heteronomno delo, logiko produktivnosti, konkurenčno vojskovanje, kvantifikacijo, standardizacijo, izkoriščevalsko in zatiralsko organizacijo produkcije, iskanje kompromisov s kapitalom, vsiljene delovne ritme ...), ki je dobila razmaja kapitalistični red in izzval resno »krizo vladanja« (prim. Gorz 1999: 9–13). Zanimivo je, da se je *The Great Refusal* dogodil prav v »zlatem« povojnem obdobju kapitalističnega razvoja, ko česa takega ni pričakoval praktično nihče. No, res pa je tudi, da to obdobje za kapital vendarle ni bilo tako zelo pozlačeno, kot je bilo morda videti na prvi pogled: notranji trgi so bili namreč že precej zasičeni, marginalna »produktivnost« kapitala – tj. dodatni dobički, ki izhajajo iz dodatnih naložb – se je nevarno zmanjševala, moč delavstva se povečala ... Eden izmed rezultatov posplošene krize (ki se je odtlej le še zaostila) je zlom keynesijanske, dirigirane politike, s katero je država pospeševala rast proizvodnje in povpraševanja (predvsem s fiskalnimi in monetarnimi ukrepi), redistribuirala čedalje večji obseg socialno proizvedenega bogastva in (z »javno porabo«) ustvarjala službe, da bi tako zapolnila praznino (na trgu delovne sile), ki jo je ustvarila povečana produktivnost v zasebnem sektorju. Država je tedaj privzela novo nalogo, in sicer izboljševanje »kompetitivnost« podjetij in uvajanje »tržnih zakonitosti«.

»Demokratični« (ali »družbeno-kontrolni«) mehanizmi vzpostavljanja socialnega konsenza (te permanentne »družbene pogodbe«) temeljijo v precejšnji meri na manipulaciji (oziroma produkciji) – posebej medijski – javnega mnenja (oziroma na fiksacijah pomenljivih simbolov). V bistvu gre za svojevrstno socialno (hegemonsko!) kontrolo »pomena«⁹ ali »socialnih objektov« (Melossi, npr. s propagiranjem »ameriškega načina življenja« (*American dreams*), reklamiranjem potrošniškega blaga (dozdevnega jamstva za »dobro in srečno življenje«), spodbujanjem »potrošniške mentalitete« (ki temelji na ustvarjanju vedno novih potreb ali želja), ponujanjem morja možnih »samopodob« ali identitet, vedenjskih zgledov in življenjskih ciljev/slogov ... Cilj tovrstnega družbeno-kulturnega (in vsekakor strogo imanentnega) nadzorovanja (oziroma

⁹ Še drugače rečeno: opraviti imamo z družbeno imanentno kontrolo komunikacijskih procesov, ki so – kot je pokazal že Mead – bolj temeljni in univerzalni od, recimo, religije ali ekonomije, saj služijo obema. Melossi (1997: 58–62) v tej zvezi opozarja, da je bistvo zamisli o družbenem nadzorstvu v tem, da si zmožen (in pripravljen) prevzeti vlogo drugega: ko anticipiraš odgovor drugega (konkretnega ali abstraktno-posplošenega) na svoje vedenje in torej prevzameš njegovo stališče, usmerjaš in nadzoruješ svoje delovanje na tak način, da drugi (od znotraj) nadzoruje tebe (oziroma se ti nadzoruješ v optiki zunanjih normativnih pričakovanj). V procesih kontrole nad produkcijo/distribucijo javnih pomenov in podob imajo še posebej pomembno vlogo množični mediji (oziroma industrija zabave, rekreacije in informiranja), katerih naraščajoča centralizacija in standardizacija po eni strani zmanjšujeta raznolikost (in zlasti kritičnost!) kulturnih proizvodov, po drugi strani pa omogočata, da ostajajo osrednja ideološka sporočila (+ interpelacije) – oziroma »virtualne realnosti« (ki pa zaradi svoje »virtualnosti« seveda niso nič manj realne ali pomembne od drugih oblik realnosti) – v varnem objemu dominantne hegemonске perspektive.

ma stalnega recikliranja »družbene pogodbe« je kajpak jasno razviden: zagotoviti, da imajo vsi – ali (bolj realistično) vsaj večina – podobne misli in želje (prim. Chomsky 2003: 85–112). Vendar pa mora biti ta hegmonska podobnost (oziroma odsotnost diskrepanc med temeljnimi orientacijami vladajočih in podrejenih), ki je rezultat intelektualne kontrole (nad idejami, ki krožijo v družbi, posebej v osrednjih prostorih »virtualne realnosti«), videti nekako samonikla: KOT DA bi bila nasledek bolj ali manj naključne koincidence svobodnih izbir ali odločitev množice posameznikov (oziroma njihovih duševnih procesov). Bistveno za maksimalno učinkovitost »demokratične« ideološke kontrole nad glavami (+ nižje razmeščenimi organi) množic je torej to, da je soglasje dojet kot »naravno«, porojeno v množici interakcij med različnimi družbenimi protagonisti (prim. Melossi 1997: 65–66; 1990: 176–186), ne pa kot posledica delovanja političnih institucij, državnih prisil, neposredne cenzure ali eksplicitne propagande (takšni poskusi manipuliranja z javnim mnenjem so vselej soočeni z resnim tveganjem, da bodo – zaradi svoje »omadeževanosti« z državno oblastjo – izgubili verodostojnost, »demokratično legitimnost«, prepričljivost ali, z eno besedo, moč).

Družbena pogodba v razmerah globalnosti in globalizacije

Kakšna je usoda »družbene pogodbe« (implicitne in eksplicitne) v postmodernem, globaliziranem kontekstu? Zdi se, da je v tej zvezi razbrati vrsto pomembnih sprememb (v primerjavi z moderno fazo kapitalističnega razvoja). V neoliberalni ideologiji ni več prostora za družbo (prim. Sumner 1997: 146–150): »domovinsko pravico« imajo le še atomizirani posamezniki (in v najboljšem primeru še družine, ki pa so ravno tako kot druge moderne disciplinske institucije v hudi krizi, zaradi katere pa, paradokso, funkcionirajo le še bolj intenzivno),¹⁰ in

¹⁰ V aktualnih razmerah je tudi »civilna družba« (*civil society*) vse bolj zgolj ena izmed sopomenk za tako imenovani prosti trg, *free market* (*free* je zato, ker implicira prostovoljne povezave, *market* pa je zato, ker je cilj pogodbenih razmerij vzajemni zasebni dobiček). To z drugimi besedami pomeni, da je »civilna družba« domala v celoti določena z dominacijo/hegemonijo poslovno-komercialnih dejavnosti (oziroma profitne logike in potrošniškega individualizma). Zagovorniki »svobodnega trga« (ki pravzaprav obstaja zgolj v njihovih vročičnih možganih) vidijo v tej instituciji skorajda idealen (socialno blagodejen) korektiv nepopravljive/neodpravljive človeške sebičnosti, ki se že zgolj po zaslugi »narave« logike ekonomskih transakcij pretvarja v »razsvetljeno koristljubje« (to pa vodi v »civilno« vedenje). No, družbeni, ekološki, ekonomski in politični učinki nebrzdane tržno-ekonomske »racionalnosti« so v praksi vendarle precej drugačni od tistih, ki jih predvideva »teorija« (pravzaprav ideologija/propaganda). Objektivni rezultati »svobodnega trga« niso niti najmanj »civilni«. Tržno-kapitalistična družba je najtesneje speta s politično korupcijo (v najširšem smislu), tj. stanjem, kjer imajo »odtujene« (in socialno-politično neodgovorne) elite, ki nadzorujejo ekonomijo in politiko, izredno moč (in kajpak osupljivo bogastvo) in kjer izginjajo še zadnji preostanki

to predvsem v (heteronomni!) vlogi delavca in potrošnika, tržnega subjekta (porinjenega v divje konkurenčne spopade ter prežetega s strahom za svojo gmotno in moralno eksistenco).

Še več, liberalizem se je spravljal tudi na (nacionalno) državo, ki jo – propagandno – krivi razsipnosti, okostenelosti, odvečnosti in negospodarnosti: togo državno reguliranje naj se zato umakne »naravnim tržnim zakonitostim«, javni sektor pa naj se čim bolj (kjer je le mogoče, tj. potencialno dobičkonosno) privatizira (oziroma naj se začne v svojem delovanju čim bolj dosledno ravnati po merilih, ki veljajo v zasebnem sektorju). Zasebni kapital se v globalizirani ekonomiji čedalje bolj osvobaja od moderne (»ekonomsko suverene« in »socialne«) države, za nameček pa tudi od svojih obveznosti do »nacionalne družbe« (prim. Lea 2002: 118–132). Kapitalu (oziroma mogočnim transnacionalnim podjetjem) se ni več treba pogajati z organiziranim delavstvom. Naporno iskanje kompromisnih rešitev nadomešča z bolj ali manj očitnim izsiljevanjem (delavcev in celo vlad), ki ga omogoča (po zaslugi informacijsko-tehnološke revolucije) povečanje njegove mobilnosti in fleksibilnosti. Če zahteve/pričakovanja nosilcev ekonomske (+ finančne) moči niso izpolnjene, sledi ostra kolektivna kazen: kapital se preseli tja, kjer so oblasti in prodajalci delovne sile bolj dojemljivi za njegove funkcionalne imperitive (kapital se najraje naseli na območjih, kjer so mu zagotovljene najvišje državne subvencije, davčne olajšave, najboljša infrastruktura, pravno-politična varnost naložb ter disciplinirana in cenena delovna sila). In kaj je navadno treba storiti, da bo kapitalna gospoda zadovoljna? Recimo: deregulirati ali »osvoboditi« trg delovne sile (beri: pripraviti ljudi, da bodo primorani in pripravljeni sprejeti slabo plačane, nezanesljive, prožne ali »atipične« zaposlitve), zmanjšati moč sindikatov, razrahljati socialne, ekološke, politične in pravne omejitve (»rigidnosti«), ki so bile vsiljene kapitalski logiki po zaslugi bojevitosti delavstva, zmanjšati ovire za prosto gibanje kapitala (tj. možnost investiranja in proizvajanja v drugih deželah ter sposojanja denarja na tujih finančnih trgih po najugodnejših obrestnih

»skupnega dobrega« (*common good*) ali »državljskih vrlin« (*civic virtues*). Zato se ne kaže pretirano čuditi, da se »družba« spreminja v zbirko pasivnih in izoliranih »atomov«, prepuščenih na milost in nemilost nepredvidljivim tokovom globalnega kapitala, »demokracija« pa se je skrčila na sporadično/farsično izbiranje med opcijami/kandidati, ki se medsebojno zgolj minimalno razlikujejo. Še drugače rečeno: priče smo izjemnemu zmagoslavju partikularnih/privatnih/frakcijskih interesov (na škodo javnega reda/dobrega), to pa je (kot je opozarjal že Machiavelli!) najzanesljivejši recept za epidemično širjenje korupcije (tako rekoč na vseh področjih družbenega življenja), zmanjševanje posameznikove svobode in krčenje državljskih pravic (to je pravzaprav scela pričakovani pojav, če upoštevamo, da bi se bilo danes že skorajda moralno-politično nekorrektno zavzeti za – in *a fortiori* zahtevati – čim bolj dosledno izpolnjevanje državljskih dolžnosti do političnih skupnosti, ki jim pripadamo, oziroma za pravno, ekološko, politično in moralno omejevanje/brzdanje zgolj navidezno racionalnih ekonomskih praks, ki jih goni želja po zasebnem dobičku).

merah), znižati (ali pa celo povsem odpraviti) davčne obremenitve¹¹ ...

Zdi se torej, da teorija družbene pogodbe počasi, a vztrajno zgublja svojo ideološko privlačnost, politično relevantnost in celo empirično referenco. Nacionalna država (in pod njo družba), ki je (bila) njen »objekt«, namreč popušča moči in sili kapitala (zlasti transnacionalnih podjetij ali globalnih korporacij, ki lahko dosegajo večjo rast predvsem s povečevanjem svojega tržnega deleža na svetovni ravni) in postaja vse bolj nemočna (ta nebolgljenost pa se še stopnjuje s medsebojnim tekmovanjem vlad za naklonjenost vlagateljev). Oblast se v čedalje večjem obsegu vrača v zasebne roke, tj. v avtokratska (»težno-fašistična«) središča, ki so onstran demokratične kontrole ali politične odgovornosti (vzporedno s temi transferji pa se selijo tudi ključni epicentri avtoritarnosti: v postmodernem kontekstu imajo svoj domicil predvsem v organizacijskih kompleksih, ki so v zasebni lasti – *private property rules*). Vrh vsega pa se država tudi sama vse bolj spreminja v tarčo plenjenja (oziroma protipravnega ali »samo« nemoralnega okoriščenja), talca političnih strank (ki, mimogrede, uživajo čedalje manj zaupanja in podpore!¹²): v skupek javnih resursov (npr. služb,

privilegijev ter ekonomskih in/ali korupcijskih priložnosti), ki si jih prizadevajo osvojiti in prisvojiti vplivne skupine in posamezniki (prim. Lea 2002: 118–127).

Politološki mit o družbeni pogodbi se tako nezadržno razkroja v mračno stvarnost nepreštevnih pogodb, ki jih ekonomski subjekti sklepajo na »prostem« trgu, tj. v razmerah strukturno generirane (in celo stopnjevane) dejanske ali materialne neenakosti. Tržna situacija pa je danes takšna, da imajo prodajalci delovne sile – če odmislimo manjšino ali tako imenovano »delavsko aristokracijo« – izjemno neugodna pogajalska izhodišča. Toda, za čuda se takemu stanju v glavnem sploh ne upirajo več, vsaj ne v kolektivni, organizirani, solidarni, internacionalni ali globalni obliki. Zdi se, kot da so že skoraj popolnoma ujeti zgolj v »večno sedanost« (brez prihodnosti, brez želje po boljši družbi, brez »utopističnih« aspiracij) boja za preživetje, za čedalje redkejša delovna mesta, za obrambo mukoma pridobljenih zaposlitev, za napredovanja, za še nezapolnjene tržne niše, ki da jih bodo dobesedno čez noč spremenile v nepopisno srečne milijonarje ... Ali to pomeni, da smo/postajamo priče porajanju specifično postmoderne subjektivnosti kot do kraja ponotranjene in, še več, »individuirane« sistemske logike proizvodnje in trošenja?! Zdi se, da je odgovor zaenkrat pretežno pritrdilne narave.

Predlogi za oživitve družbene pogodbe

Kakor koli, naposled si velja zastaviti še vprašanje, ali ne bi bilo vseeno vredno (oziroma koristno) teorijo družbene pogodbe ponovno oživiti, jo politično/politološko rehabilitirati ali rešiti iz pozabe, in to navzlic dejstvu, da je država vse bolj dojeta kot nekaj, kar je negativno, parazitsko, moteče, odvečno, skorumpirano, zapravljivo in zbirokratizirano (nekaj, kar bi kazalo zgolj ukinjati – celo v marksističnem slogu, ki pa ga v današnjem času, paradokсно, najbolj zagrizeno uveljavljajo prav »novi liberalci« –, npr. z zniževanjem davkov, privatizacijo/eliminacijo javne sfere, omejevanjem kolektivnih dejanj, krčenjem demokracije na farske volilne rituale in pretvarjanjem političnih subjektov ali državljanov v družbeno-ekonomske »objekte«), oziroma navkljub stopnjevanju fragmentaciji, segmentaciji, razcepljenosti ali »balkanizaciji« (Méda) družbene strukture (razložki se izrisujejo na več ravneh, npr. med zaposlenimi in nezaposlenimi, med primarnimi, sekundarnimi in

¹¹ Gorz (1999: 14–16) v tej zvezi opozarja, da je postal kapital v postmodernih časih tako rekoč »edini nosilec suverenosti« (Marco Revelli), in sicer v tem smislu, da vlada nacijam in odloča o njihovi usodi. Kapital narekuje lastna pravila »stari« suvereni oblasti, nacionalni državi. No, to je, strogo vzeto, počel tudi v moderni dobi, specifična lastnost »novih časov« pa je predvsem v tem, da kapital še nikoli ni bil tako »osvobojen« od politične oblasti (+ distancirano brezbrizen do »svoje« družbene baze). A to še ni vse. Kapital, ki mu ni treba več sklepati »družbenih pogodb« na nacionalni ravni, si je ustvaril nadnacionalno »državo« na globalni ravni, tj. kompleks institucij, aparatov in neformalnih omrežij (kot so Svetovna banka, Mednarodni denarni sklad, Mednarodna trgovinska organizacija, Nato ...), ki propagirajo vero v dobrodejne učinke proste vladavine tržnih zakonitosti, oblikujejo zavezujoče regulacije in vsiljujejo vladam zahteve po fleksibilnosti, mobilnosti, krčenju socialne mezde, zmanjševanju javne porabe, privatizaciji, deregulaciji, odpiranju tujemu kapitalu in blagu ... Kot poudarja Gorz, je ta svetovna »država kapitala« skrajno nenavadna, pravzaprav bizarna omrežna tvorba, saj je brez družbenega temelja, brez določljivega ozemlja in brez politične ustave: gre zgolj za prečiščeni aparat gospostva, ki skrbi za uveljavljanje interesov globaliziranega, eksteritorialnega ali transnacionalnega kapitala.

¹² Zato ne preseneča, da prihaja na volišča čedalje manj volivcev (in še ti, ki se vendarle udeležijo volilnega rituala, to pogosto storijo predvsem zato, da bi s svojim glasom preprečili izvolitev kakega še posebej odurnega ali nevarnega kandidata, čeprav se na žalost vse prepogosto izkaže, da je tudi zmaga »manjšega zla« v resnici zgolj Pirova). Posledica takega stanja je predvidljiva. Volilni »zmagovalci« (celo tisti, katerih uspeh je medijško okarakteriziran kot »izjemen«, »osupljiv«, »presenetljiv« ali »premočan«) imajo za sabo podporo zgolj manjšine volilnih upravičencev, vendar pa jim to ne preprečuje, da se ne bi dojemali in obnašali, KOT DA govorijo in delujejo v imenu večine (ali celo celote) »ljudstva« oziroma državljanov. Dahrendorf (2003: 16) v tej zvezi opozarja, da je, recimo, prav malo ameriških predsednikov, ki bi jih podprlo dosti več kot deset odstotkov volilnih upravičencev. Kako

je to mogoče? Preprosto: (a) polovica ameriških volilnih upravičencev sploh ni registrirana; (b) od tistih, ki dejansko so registrirani, jih polovica ne voli; (c) od tistih, ki volijo, pa manj kot polovica podpre zmagovalca kandidata. Je v drugi »zreli« demokraciji, namreč v Veliki Britaniji kaj bolje? Niti ne. »Zmagoviti« Tony Blair oziroma njegovi tretjepotniški »laburisti« so na volitvah leta 2002 dobili nekaj nad 40 odstotkov glasov, pri tem pa velja upoštevati, da je bila udeležba le šesetdesetodstotna. Zmagovalce je torej podprlo »dobrih« 24 odstotkov volilnega telesa. Lepa zmaga, ni kaj! Še posebej, če ti prinese praktično absolutno oblast.

terciarnim sektorjem trga delovne sile, med trdno in začasno/ nezanesljivo vključenimi, med bogatimi in revnimi, med prostovoljno in neprostovoljno izključenimi, med sredinskimi in obrobni, med privilegiranimi in neprivilegiranimi, med politično vplivnimi in politično nemočnimi ali utišanimi, med vpisanimi in izpisanimi/izbrisanimi, med pripadniki etnične večine in pripadniki etničnih manjšin, med »avtohtonimi« in priseljenimi, med »nami« in »onimi«, med »moralno večino« in »nemoralno manjšino«, med imetniki kulturnega, socialnega ali kakega drugega »kapitala« in tistimi, ki jim tovrstni resursi primanjkujejo, med prvorazrednimi državljani in drugo- ali tretjerazredniki ...).

Zdi se, da je odgovor še vedno nikalen, in sicer ne le zaradi družbenih procesov in splošnih razvojnih teženj, ampak že zaradi inherentnih pomanjkljivosti teorije o družbeni pogodbi. Kate- rih? Poleg tistih, ki smo jih že razgrnili, kaže opozoriti na skraj- no problematično podmeno, da se da »večno« vprašanje držav- no-politične legitimnosti, demokratičnosti in racionalnosti rešiti enkrat za vselej, in še to z mitološkim konstruktom (krinko za »izvirni greh« konstitutivnega nasilja in nadaljnje razredne vla- davine!), ki predpostavlja *ready made*, asocialne/atomizirane (celo »psihopatske«!) ¹³ posameznike (oziroma nenasitne, dasi- ravno bolj ali manj miniaturne lovce na dobiček, ki vstopajo v družbo in državo zgolj zato, da bi lažje, varneje zasledovali svoje

ozkosrčne gmotne interese). Po drugi strani pa se seveda vsi- ljuje tudi nadležno vprašanje, kdo je v aktualnih razmerah sploh (še?) zainteresiran/voljan »sesti za skupno pogajalsko mizo« in skleniti »novo družbeno pogodbo za tretje tisočletje«: (a) škarje med revnimi in bogatimi se vse bolj razpirajo, obenem pa se povečuje tudi število odvečnih/pogrešljivih ljudi (za katere se »moralna večina« ne zmeni več in katerih politična moč je nikakršna); (b) ekonomske, politične, kulturne in druge profe- sionalne elite se vse bolj distancirajo/separirajo od državljansko- nacionalnih problemov in dolžnosti (člani privilegiranih manjšin lahko vse več potreb zadovoljujejo neposredno na trgu, tako da javnih storitev malone ne potrebujejo več, poleg tega pa imajo več skupnih interesov in prepričanj z elitami na drugih koncih sveta kakor s »svojimi« so-državljanji: gre za pojav, ki ga je Chri- stopher Lasch poimenoval »upor elit« in ki je najtesneje pove- zan s stopnjevanje de- ali transnacionalizacijo podjetniškega ka- pitala in oblikovanjem kozmopolitskih elit ne-državljanov, priklo- pljenih na razvejena omrežja globalnih komunikacij in tržnih transakcij); (c) pripadniki tako imenovane molčeče večine se, kot se zdi, vse bolj utapljajo v apatiji, cinizmu, kratkoročnih projektih (katerih časovni razpon le redko presega zmožnosti predšolskega otroka), storilnostno zelo obremenjenem delu, potrošniških tolažbah/obližih in industrijskih izdelkih množične kulture/zabave. Za nameček pa je vse manj jasno, čemu naj bi »nova družbena pogodba« sploh služila, ko pa je dokaj nespor- no, da se vloga in maneverski prostor nacionalne države (z družbe- no pogodbo ali brez nje) vse bolj zmanjšujeta.

To pa seveda ne pomeni, da se velja odreči tudi državi, poli- tiki, demokraciji in družbi (kot skupnosti, ki zmore – in je upravičena imeti – svoje specifične vrednote, dobrine in inte- rese, »skupno dobro«, *common good*, ki ni – ne bi smelo biti ali postati – opravičilo za omejevanje individualnih pravic ali svoboščin, ampak kvečjemu razlog, v imenu katerega je sprejemljivo in razumno brzdati posameznikove želje, zlasti tiste, ki jih je mogoče zadovoljevati zgolj v škodo drugih oseb, tj. na račun njihovih nezadovoljenih potreb in kršitev njihovih temeljnih človekovih pravic). Nasprotno, videti je, da je prav država (oziroma, še natančneje, politika in demokracija) tisto, kar v postmodernih časih najbolj boleče manjka v mrakobni in nasilni pokrajini, ki jo že skoraj v celoti obvladujejo kapitalski interesi, univerzalni jezik denarja, ekonomska racionalnost, blagovno-produkcijska razmerja, »tržne zakonitosti«, konku- renčni pritiski in vse bolj razdiralna akumulacija kapitala. Zgolj država – podnacionalna, nacionalna, nadnacionalna ali global- na – je politična organizacija, ki je, vsaj načeloma, zmožna delati za splošne interese (npr. za krepitev družbene kohezije in solidarnosti) in udeležati »splošno voljo« (*volonté générale*), npr. na področju omejevanja in enakomerne porazdelitve družbeno koristnega dela (tistega, ki zadovoljuje v demokratični debati definirane potrebe), distribucije dohodkov in bogastva, šolstva, zdravstva, stanovanjske politike, varovanja naravnih bogastev, upravljanja podjetij in zagotavljanja/varovanja člo- vekovih pravic (to pa, razumljivo, ne velja za državo, ki se je

¹³ V abstraktnem modelu »ekonomskega človeka« (*homo oeconomicus*) v splošnem ni prostora za moralni nagon, tj. *vir par excellence* avtonomnega (in nepredvidljivega) vedenja (v cinični hobbesovski optiki, denimo, se moralno delovanje skrči na preračunljivo ubogljivi- vost, tj. spoštovanje veljavnih zakonov, katerih kršitve sankcionira su- vereni vladar, ki mu to pristojnost podeli najprej *social contract*, v drugem koraku pa še *government contract*). Bauman (1999: 179–191) v tej zvezi opozarja (pri tem pa v precejšnji meri sledi filozofskim idejam, ki jih je razvil Emanuel Levinas), da se moralno vedenje trdo- vravno izogiba presoji »racionalnega interesa«. Moralno vedenje ni sredstvo za preživetje ali samoohranitev (to sta, ne pozabimo, motiva, ki sta tesno povezana z odvisnostjo ali heteronomnostjo). Še več, mo- ralno vedenje sploh ne sodi v razred instrumentalnega delovanja, saj ne služi nobenemu zunanjemu cilju. Moralnega vedenja ne žene strah pred kaznijo niti obljuba nagrade (moralno vedenje sega potemtakem onkraj polja manipulacij s korenčkom in palico). Moralnega vedenja ni mogoče izsiliti. Moralnega vedenja se ne da kodificirati, standardi- zirati, stabilizirati, racionalizirati, institucionalizirati, regulirati ali kon- trolirati. Moralno vedenje izhaja iz subjektive (v najstrožjem pome- nu) bivanjske odgovornosti za drugega. Moralno vedenje torej dokaj očitno izstopa iz registra ekonomskih praks, saj je svobodno, samo- stojno, svojevoljno, samovoljno, brezplačno, ne(pod)kupljivo, nepraktično, nekoristno, neuporabno ali celo subverzivno (zlasti v or- ganizacijsko-institucionalni optiki). Moralno vedenje izvira iz rado- damosti, darežljivosti, igrivosti: iz subjektivega »bogastva« ali »pre- sežka«. Moralno vedenje je dobesečno DAR(ilo), in to v posamez- nikovem »asimetričnem« razmerju do drugega (moralnega subjekta namreč ne motivira pričakovanje vzajemnosti, npr. v tem smislu, da bo tudi oseba, za katero se čuti odgovornega, pozneje prevzela enako od- govornost zanj in mu vrnila uslugo, nekako v slogu ljudskega reka »jaz tebi, ti meni« ali »roka roko umije«).

preobrazila v »lastnino« politično-tehnokratskega razreda – npr. poklicnih ali kariernih »politikov«, ki so pravzaprav nepotrebni in celo nezdržljivi z idejo demokracije, in bi se jim morali zato prej zahvaliti za sodelovanje – oziroma je postala ekonomski »resurs« vplivnih interesno-lobističnih grupacij in plenilskih posameznikov, varuhinja zasebne lastnine produkcijskih sredstev ter braniteljica in celo spodbujevalka družbeno-ekonomskega razlikovanja/razločevanja).

Družbena pogodba, kriminaliteta in nasilje

Mitološka zamisel o družbeni pogodbi je imela pomembno vlogo tudi pri nastanku sodobne kriminologije. Ta filozofsko-politološki konstrukt je v bistvu vpet v same temelje »klasične« kriminološko-kazenskopravne zgradbe. No, in tudi v tem kontekstu je teorija o družbeni pogodbi generator številnih zmot, med katerimi velja opozoriti zlasti na specifično liberalno prepričanje, da naj (po možnosti seveda »razsvetljena«) država brani – s kazenskopravnimi grožnjami, temi »umetnimi ovirami« (Beccaria) naravnega človekovega vedenja – svoje člane v prvi vrsti pred nevarnostmi, ki tlijo v človeški večni/nespremenljivi in bistveno egoistični naravi (v kateri ni imanentnih moralnih skrupulov, zakaj ti lahko pridejo v posameznikovo dušo zgolj od zunaj, tj. iz vzgojno-civilizacijskih pritiskov). Takšno pojmovanje pa tako rekoč *a priori* prezre možnost, da lahko tudi družbena organizacija (oziroma institucionalni aranžmaji in temeljna oblastna razmerja) v marsičem spodbuja ali pa vsaj širokogrudno omogoča nasilno/destruktivno vedenje ljudi (ki ga kaže skrbno razlikovati od agresivnega obnašanja v strogem in tudi običajnem ali »živalskem« pomenu). No, in prav moderne (tj. pretežno ekonomistične, racionalistične, utilitaristične in instrumentalistične) družbene strukture so (bile) brez dvoma takšne, da so v veliki meri prispevale k osupljivo nasilnim, krutim in uničevalnim praksam, ki že od samega začetka spremljajo in označujejo vzpon (najprej zahodnoevropskega in nato še svetovnega) kapitalistično-industrijskega sistema družbenih odnosov. Ideja družbene pogodbe je v tem pogledu zdaleč preozek in celo zavajajoč teoretsko-pojmovni okvir za razumevanje družbeno »generiranega« (ali vsaj pogojenega) individualnega in strukturnega nasilja.

Kriminaliteta je fenomen, ki je do vrha (in čez) nabit s čustvenimi vsebinami (prim. Boutellier 2000: 1–4). To velja pogosto tako za izvrševanje kaznivih dejanj (tj. transgresije veljavnih norm) kakor tudi za dojemanje kriminalno konotiranih dogodkov in odzivanje nanje. Kršitve kazenskopravnih norm (oziroma poškodbe z njimi zavarovanih »svetih« vrednot) izzovejo pisano paleto čustvenih reakcij, kot so ogorčenje, jeza, maščevalnost, agresivnost, strah, zaskrbljenost in tesnoba (pa tudi bolj »svetla« čustva, kot so sočutje – običajno bolj v razmerju do oškodovanca kakor do storilca –, težnja po pravični rešitvi sporne/težavne situacije, odgovornost za osebo, ki se je znašla v stiski, željo priskočiti na pomoč ...). Najbolj strašljiva

so navadno nasilna hudodelstva, zlasti tista, ki imajo za posledico nepopravljivo (ali neodpravljivo) škodo in/ali so realizirana izrazito kruto, morda celo sadistično (tako da ne implicirajo »zgolj« škode *tout court*, ampak tudi razčlovečenje in skrajno ponižanje žrtve, »usmrčitev« njenega človeško-moralnega bista). Takšni zločini so praksi relativno redki, vseeno pa se zgodi/dogaja, da so prav ta dokaj atipična dejanja sprejeta kot paradigmatični primeri kriminalitete nasploh, tj. kompleksnega in raznorodnega pojava, ki je sestavljen zvečine iz premoženjskih deliktov, organiziranega in neorganiziranega ekonomskega kriminala (in sicer zelo močnih, srednje močnih in manj močnih ali celo nemočnih storilcev).

No, ob tem pa je treba upoštevati pogosto (namerno?!) prezrto dejstvo, da najhujša, najstrašnejša (konec koncev pa tudi najbolj množična) grozodejstva nimajo »transgresivne« (ali »deviantne«) narave, ampak mirno in spokojno (neredko pa tudi komaj opazno) izražajo iz discipline, (samo)kontrole, konformizma in ubogljivosti. Njihovi protagonisti so, poudarjamo, povsem normalne osebe (ne pa socio- ali psihopati – posamezniki z moralno luknjo –, psihično moteni/bolni ali pomanjkljivo socializirani/civilizirani liki, ki »zgolj« predano opravljajo svoj poklic oziroma vestno izpolnjujejo svoje dolžnosti, ki jih artikulira abstraktna in/ali konkretna avtoriteta ter jih s tem »odveže« sleherne osebne odgovornosti). Opozoriti velja, da moderna (in *a fortiori* postmoderna) družba vsebuje raznovrstne sistemsko-institucionalne aranžmaje, ki spodbujajo ali vsaj olajšujejo (oziroma omogočajo) izvrševanje nemoralnih dejanj, tj. zadajanje trpljenja in povzročanje škode drugim ljudem (in to na način, ki praviloma ne zbuja slabe vesti). Oglejmo si, vsaj na kratko, nekatere pomembne dejavnike, ki proizvajajo moralno brezbriznost (stanje, ki je nekako onkraj samostojne presoje dobrega in zla).

Moderna družba je skupek nenehno (in celo čedalje hitreje, že skorajda panično ali vsaj histerično) spreminjajočih se racionaliziranih struktur. To z drugimi besedami pomeni, da so merila (predvsem ekonomske) racionalnosti postavljena v hegemonsko, hierarhično najvišjo pozicijo in so torej nadrejena vsem drugim, zlasti »iracionalnim«, afektivnim, muhastim, nestanovitnim in nepredvidljivim vzgibom, med katerimi pa so kajpada tudi moralni motivi (in principi). Ti so izrinjeni v ozko (čedalje ožjo), utesnjujočo (in neredko zatohlo) izbico zasebnega življenja, npr. druženja s prijatelji ali znanci (*social life*) in družinjenja s člani jedrne skupinice. Na javnih prizoriščih – posebej pa v službi – pa so na delu drugi normativni standardi, in sicer predvsem organizacijsko-institucionalni in tehnično-strokovni: tu doživi beseda »dobro« pomenljivo transformacijo, saj ne označuje več moralnega dobrega, marveč dobro opravljanje specializirane/instrumentalizirane heteronomne funkcije (tj. skladno s pravili stroke, *lege artis*), ki je praviloma zgolj eden izmed nepreštevniških koleščkov v megalomanskem družbenem stroju, orientiranem v produkcijo koristnih »reči« (izdelkov in storitev). Posameznik je pri delu podvržen logiki učinkovitosti in proceduralnih pravil

(prim. Bauman 1999: 151–168). Njegov funkcionalni prispevek h končnim učinkom delovnega procesa je običajno majhen, saj deluje v glavnem kot posredujoči člen (pravzaprav »agent« tuje volje) v široko razpotegnjeni verigi vzrokov in posledic, ki so neredko precej razpršene in oddaljene v prostoru in času. Bolj ko so »tarče« (*targets*) delovanja odmaknjene od oči delujoče osebe, bolj so tudi oddaljene od njenega srca: očitno je, da je najlažje ravnati nemoralno tedaj, ko čutno – še posebej pa vidno – ne zaznavaš škode in trpljenja, ki ga (ne)posredno (ali deloma) povzročaš. Razvejena delitev dela (specializiranih in profesionaliziranih opravil) ima za posledico osupljivo zameglitev (ali hlapljenje) moralne odgovornosti, tj. stanje, v katerem tako rekoč vsakdo meni, da je za škodljive reperkusije družbeno organiziranih praks odgovoren kdo drug, če sploh kdo. V takšnem kontekstu se moralni vzgibi v najboljšem primeru skrijejo na občutek solidarnosti s so-delavci (pri skupnih projektih) in na lojalnost do organizacijskih ciljev/vrednot, to se pravi na konformizem in ubogljivost v razmerjih institucionalne hierarhije; še drugače povedano: moralna odgovornost se prelevi v tehnično odgovornost, v luči katere je »tarča« delovanja dojeta bodisi kot ovira, ki jo kaže premagati ali odstraniti, bodisi kot objekt, ki prinaša koristi, če je večje zmanipuliran ali kontroliran (ne pa kot *alter ego*, so-človek, bitje s pristno subjektivnostjo ali moja replika).

Moderna družba je razvila tehnološko izredno sofisticirano orožje, ki dopušča uničevanje »sovražnih ciljev« z velike razdalje in z izjemno razdiralnimi/uničujočimi učinki; ta (z vidika človeštva iracionalni) razvoj pa se v postmodernem kapitalizmu le še stopnjuje, in sicer predvsem s strašljivo militarizacijo vesolja, kar kaže, da se gospodarji sveta izostreno – in najbrž tudi strahoma – zavedajo, kako krhka je njihova vladavina (še posebej, če bi se prebudila, zaenkrat še varno dremava in pokorna »velika žival«, tj. nepreštevna armada revežev in proletarcev, gromozanski človeški »material«, ki vsakodnevno, *non stop* in prostovoljno vstopa v kapitalistične meso- in duhareznice, klavna živila, ki je obredno žrtvovana na oltarjih kapitalističnega božanstva). To pa v moralnem pogledu zelo olajšuje povzročanje srhljivo obsežne človeške, gmotne in ekološke škode (vojak, ki strelja s topom, bombardira z letala ali prek računalnika upravlja z raketo, ne vidi in ne sliši peklenkega gorja, ki ga ustvarja, tako rekoč v slogu krutega, hladnokrvnega, vsemogočnega ali kvazi-božjega gospodarja nad življenjem in smrtjo ljudi, za katere sploh ne ve, da eksistirajo – zanj so namreč zgolj »tarče«, pikice na ekranu). Uvedba – in znanstveno urjenje – profesionalne vojske (beri: človeških robotov za množično uničevanje) ravno tako izdatno reducira moralne pomisleke, ki bi jih utegnili izzvati izvrševanje nemoralnih dejanj. Poklicni vojak je namreč plačan za to, da zvesto izpolnjuje ukaze, učinkovito uniči čim več sovražnikov in nosi na pladnju svoje življenje (za »višje« interese): njegovo heteronomno delo je zgolj ena izmed mnogoštevilnih plačanih služb, podobno poštarjevi, pekovi, ključavničarjevi ali učiteljevi. Njegova naloga ni ta, da bi se spraševal o moralnosti ciljev, ki jih prizadevno pomaga uresničevati, ali sredstev, s ka-

terimi to počne (takšno ravnanje bi bilo nedvoumno neprofesionalno: v oči bijoče znamenje nelojalnosti, nediscipline, zanemarjanja temeljnih dolžnosti in nespoštovanja »delovne etike«). No, ubogljivo sodelovanje v vojaško-uničevalnih operacijah pa olajšujejo še drugi dejavniki (prim. Bauman 1999: 169–200): (a) sovražnik je (s pomočjo propagande, indoktrinacije ali ideoloških definicij) prikazan kot sveženj moralno inferiornih, razčlovečenih/depersonaliziranih in mitologiziranih bitij/abstrakcij (na katere se ne nanašajo običajne moralne zapovedi in prepovedi), tj. nevarnih in škodljivih posameznikov (fizično in/ali duhovno getoiziranih, kategoriziranih, negativno stereotipiziranih, separiranih, izoliranih ali segregiranih), naslikanih v najbolj črnih (pravzaprav črno-belih) barvah kot utelešenja Zla *par excellence*, ki so takšna iz trdoživih, celo neizkorenljivih – bioloških ali kulturnih – razlogov, tako da jih je zatorej upravičeno in nujno zgolj eliminirati (in *eo ipso* rešiti Dobro in seveda »nas«, ki smo že po najbolj neovrgljivi definiciji dobri in nedolžni); (b) vojaška čast velewa, da se posameznik povsem poistoveti z organizacijo in se odreče osebnim stališčem, identiteti, preferencam in moralni odgovornosti (ta je zamenjana z disciplino in prenesena na »višje instance«, na vzvišene ravni, kjer delajo posvečene kreature, ki bojda »že vedo, kaj delajo in kaj je treba delati« – zato pa tudi so tam zgoraj); (c) vojaki so izločeni iz civilne družbe in izpostavljeni »totalni instituciji« (Goffman), tj. togi, enoumni (pravzaprav ne-umni) organizaciji (z jasno, nedvoumno in že kvazi-totalitarno hierarhično strukturo, kjer je avtoriteta definirana malone absolutno, ekskluzivistično, monopolistično oziroma brez opozicije ali »polifonije«), ki ima obsežno in dokaj predirljivo kontrolo nad njihovimi življenji; (č) vojaške dejavnosti so evfemistično (orwellovsko!) opredeljene kot »mirovne operacije« (oziroma darilo z neba, ki prinaša svobodo, npr. afganistanskega in iraškega tipa, demokracijo in seveda – ne pozabimo na najbolj bistveno – kapitalistično-tržno ekonomijo), »človekoljubna pomoč« (tistim, ki so dejansko predmet agresije), »obramba domovine«, »boj proti terorizmu«, »varovanje nedolžnih in nemočnih« (to se pravi ženski, otroci in starčkov) in tako naprej; (d) vojak z rutinizacijo svojega dela drsi v čedalje bolj smrdljivo moralno blato, iz katerega ne more več izstopiti moralno čist (pretekla dejanja ga nekako priklenejo ali »navlečejo« nase), zato raje rine naprej in se prepričuje, da ni storil nič slabega/žalega (»zgolj svoje poklicne obveznosti opravljam, tako kot drugi; če že je kdo kriv, potem so to oni drugi ali tisti zgoraj, ki so vse skupaj zakuhali: jaz sem zgolj miniaturni kolešček, nemočni socialni objekt, ki ga determinira podvojena sila delovnih nalog in postopkovnih pravil).

Postmodernizacija in kriminalni/penalni učinki

Nobenega dvoma ni, da so osrednji postmodernizacijski procesi izredno kriminogeni in – to je redkeje slišati – penalogeni (prim. Young 2003: 402–403). Tu mislimo predvsem na pojave, kot so naslednji: (a) povečevanje razlik v dohodkih ter po-

glabljanje prepada med bogatimi in revnimi; (b) stopnjevanje občutij »relativne deprivacije« (ki jih pogojujejo socialne primerjave bodisi s »tistimi zgoraj« bodisi z »onimi spodaj«, npr. z »neodgovornimi in malomarnimi lenuhi, ki raje živijo od socialne podpore, kot da bi poprijeli za delo, za nameček pa se pogosto pečajo še s kriminalom, se nespodobno in moteče obnašajo ter vdajajo takim in drugačnim drogam«); (c) strukturna brezposelnost (kot posledica avtomatizacije ali selitve proizvodnje v okolja z bolj ceneno/disciplinirano delovno silo, manjšimi obdavčitvami in višjimi subvencijami) ter naraščajoča fleksibilizacija, nestalnost, diskontinuiranost in posledično tudi stresnost zaposlitve;¹⁴ (č) povečevanje delovnih obremenitev (»srečneži«, ki imajo službo, morajo delati več, bolje in hitreje, in to v okolju, ki je pogosto zastrupljeno s slabimi medčloveškimi odnosi); (d) razprostranjenost »tržne kulture« oziroma njej pripadajočih atomiziranih – in temu primerno šibkih, neboljanih, preplašenih, konformiranih in ubogljivih – posameznikov, posrkanih v divje konkurenčne boje in hipnotično zaverovani predvsem v mrakobno kletko svojih drobno- in ozkosrčnih interesov (v zadnji instanci kajpak preživetja/samohranitve v kvazi-hobbesovskem grizenju in praskanju »vseh zoper vse«), tj. ekonomsko racionalnih/racionaliziranih monad, ki se prostovoljno podreajo neizprosni logiki kapitalistične sile, pri tem pa bolj ali manj uspešno »nevtralizirajo« iracionalne, nekoristne, odvečne, pogrešljive, neuporabne, moteče, nepraktične moralne vzgibe, presoje in dejanja (za nameček pa so pripravljeni na pogoriščih gonje za dobički žrtvovati svoje najdragocenejše dobrine in pravice ter celo svoja najdražja bitja, namreč otroke, ki jih že zelo zgodaj pričnejo pripravljati za vstop v gladiatorsko areno kapitalistično-tržnega gospodarstva, kjer da lahko upajo na »uspeh« le najbolj vztrajni, usposobljeni, energični, motivirani, drzni, brezobzirni in tako dalje); (e) izključevanje (in izrinjanje na ekonomske, politične in kulturne margine) izredno številčnih segmentov prebivalstva (tj. posameznikov, ki ostajajo nespoštovani, neupoštevani, nepriznani oziroma – če uporabimo popularno sintagmo – »ponižani in

¹⁴ V tej zvezi velja kot ilustracijo povzeti vsaj nekatere podatke, ki jih navaja Beck (2003) v delu *Kaj je globalizacija*: (a) čeprav se je v zadnjih dveh desetletjih svetovna proizvodnja povzpela s 4000 milijard dolarjev na 23.000 milijard dolarjev, se je število revežev v tem obdobju povečalo za več kot 20 odstotkov; (b) 385 dolarskih milijard rjev ima danes več, kakor zasluži polovica človeštva skupaj; (c) vsak dan umre po svetu več kot 35.000 otrok, in to ne zaradi naravnih katastrof, ampak zaradi civilizacijskih bolezni (kot so pljučnica, griža, norice, malarija, tetanus in davica), ki bi jih z ustrezno skrbjo in nego razmeroma zlahka preprečili in ozdravili; (č) v Nemčiji živi v senci blaginje več kot sedem milijonov ljudi (v novih nemških zveznih deželah drži pošast brezposelnosti – posredno ali neposredno – v krempljih večino prebivalstva); (d) revščina in brezposelnost prizadevata vse več družbenih skupin (v zahodnih industrijskih državah nastaja »novi lumpenproletariat« oziroma čedalje obsežnejša skupina izključenih); (e) vse več ljudi ima nadležen občutek, da so jih povzile razmere, ki jih s svojimi sredstvi in zmožnostmi niso mogli predvideti, ukrotiti ali vsaj ignorirati.

razžaljeni«); (d) razraščajoča »kriza (ali kaotičnost) identitete« (in z njo povezana prizadevanja za obrambo, utrditev, okrepitev, razločitev ali izumljanje identitetnih konstruktov, npr. z esencijalizacijo kake pozitivno ovrednotene poteze in negativnim pobistvenjenjem »onih drugih, slabih in malo- ali ničvrednih«), ki je po eni strani povezana z nivelizacijo kulturnih razlik (na svetovni in nacionalni ravni), gmotnimi prikrajšanji, raznovrstnimi ponižanji (oziroma z nizkim socialnim statusom in pomanjkanjem spoštovanja) in ontološko negotovostjo, po drugi strani pa razodeva bolečo nezmožnost posameznikov, da bi se ustvarjali kot subjekti in avtonomni tvorci lastnega življenjskega smisla.

Tovrstni fenomeni, kot rečeno, ne vplivajo le na kriminalno vedenje, ampak tudi na »vedenje« kazenskoprnega sistema oziroma, še natančneje, na pričakovanja ali zahteve »navadnih« ljudi po strožji (bolj avtoritarni in maščevalni) represivno-kaznovalni politiki zoper kriminalce (po drugi strani pa utemeljujejo tudi priljubljenost »ničelne tolerance« do vseh motečih, odklonskih problematičnih, težavnih ali nespodobnih posameznikov). Razširjanje in napenjanje kaznovanih strasti ni, kot je videti, povezano zgolj z občutji ogroženosti ali strahom pred kriminalnimi viktimizacijami (česarvno je ta dokaj očiten, najtesneje vpet v kulturni *mainstream* in zlahka opazen že tudi v prostorskih konfiguracijah, ki se naglo preobražajo v nalezljivem duhu epidemične tehno- in situacijske prevencije), ampak je pogojeno tudi (morda pa celo predvsem) s posplošeno materialno/eksistenčno in moralno/eksistencialno prekarnostjo (oziroma neboljaniostjo, prizadetostjo ali poškodovanostjo) ter stopnjevanjem pritiskov na »produktivni performans« (Marcuse) ljudi:¹⁵ da bi preživeli (oziroma vsaj nekako normalno živeli, tj. vztrajali v okrožju življenjskega standarda, na katerega so se navadili ali pa so od njega že naravnost psihološko odvisni) v kapitalistični stiskalnici in izžemalnici (ki jim vampirsko pije energijo, zahrbtno krađe čas, potuhnjeno kvari zdravje, hinavsko greni dobro počutje in brezobzirno redči zmožnosti za samodoločanje), se morajo zelo truditi, kontrolirati, omejevati ali, z eno besedo, žrtvovati; poleg tega pa je življenjsko-delovni tempo vse bolj divjaški in brutalen: stalno se mudi in ogromno ljudi ima vse manj časa zase, za svoje najbližje in stvari, ki jih resnično zanimajo in so jim v veselje. To pa po drugi strani implicira, da je treba stalno planirati – »da bi maksimalno izkoristili svoj čas, čim več postorili in čim manj za-

¹⁵ Poglejmo, kaj o zamotani etiologiji strahu, tesnobe in negotovosti zapiše Jacoby: »Pri tem ko je Freud opazoval prevladovanje 'notranje brezopornosti' ter 'hlepenja po avtoriteti', je zatrdil, da je eden izmed glavnih vzrokov za takšno stanje 'obubožanje jaza zaradi velikega utroška potlačitve, ki ga kultura zahteva od slehernega individua'. Usmeritev teorije je jasna: osebna negotovost je neposreden odgovor na kolektivno represijo, ki nikakor ni obči element človekovega bivanja. Z drugimi besedami: represija ni zastarela, pač pa zadobi novo podobo, ki se očituje tako, da ogroženi jaz išče varnost. Zavarovati lastnino in osebo, to je eden od najstarejših meščanskih bojnih klicev, klic, ki se ga spet sliši, ko je v nevarnosti *psihična osebna*« (1981: 105).

modili« – in koordinirati dejavnosti družinskih članov: stres preži tako rekoč na vsakem koraku, za nameček pa ga kot nadležna senca spremlja še vprašanje smiselnosti vsega tega živčno-pospešenega instrumentalnega agiranja in klovnovskega spakovanja; frustracije se nevarno povečujejo in kopičijo, eksistencialna »črna luknja« se širi in daljša, potrošniške kompenzacije ne morejo delati čudežev, saj so konec koncev le ceneni – in temu primerno kakovostni – obliži na rane, ki se ne le nočejo in nočejo zaceliti, ampak postajajo vse bolj grde in neznosne. Ampak glej to čudo! Namesto da bi se sovraštva, privoščljivosti, škodoželjnosti, resentimenti in agresivni vzgibi usmerili zoper kapitalistični sistem, ki že po svoji inherentni (brezsubjektni in samosmotrni!) logiki orkestrira vso to bedo in strukturno nasilje, ali vsaj zoper vladajočo-privilegirano manjšino (ki ima vsaj gmotne koristi od iracionalne podganje dirke naravnost v heglovsko »slabo neskončnost«), so reaktivne emocije v dobri meri obrnjene zoper te ali one grešne kozle, npr. kriminalce in (ilegalne) priseljence, ki da so vzrok vseh vzrokov »naših« problemov (»če jih ne bi bilo – ali pa bi vsaj bili kje drugje –, bi bilo vse v najlepšem in najbolj harmoničnem redu: živeli bi srečno in zadovoljno, tako kot živijo srečne in zadovoljne družine«).

Postmoderna faza kapitalističnega razvoja je (oziroma bi vsaj morala biti), že na prvi pogled, pravcati eldorado za kritično kriminologijo (pravzaprav za vse podvrsti kritične misli). Razlogi so pač na dlani in ne obsegajo zgolj v oči bijočih kriminogenih in penalogenih dejavnikov, ampak še mnogo mnogo več. Namreč: že samo rutinsko – torej scela normalno in zakonito – delovanje »liberaliziranega« svetovnega kapitalističnega sistema (ki, ne pozabimo, povečuje predvsem svobodo vladajoče kapitalsko-podjetniške strukture, tanke manjšine človeštva, medtem ko strahovito in ponižujoče zmanjšuje svobodo dejanskih in potencialnih prodajalcev delovne sile, tj. velike večine človeštva) povzroča neprimerno večje – človeško, družbeno, politično, kulturno, ekonomsko in ekološko¹⁶ – škodo kot vsa kriminaliteta (organizirana in neorganizirana) skupaj. Še drugače rečeno: če je kaj »zares« kriminalno, potem je to kapitalistična ekonomija (in protagonisti tega »zločina vseh zločinov« niso, strogo vzeto, le vladajoče elite in njihovi lojalni in relativno dobro nagajevani ali podkupljeni podrepaniki, ampak vsi, ki to neusmiljeno, obnorelo, nemoralno, brezglavo in »socio- ali psihopatsko pošast« aktivno ali pasivno hranijo,

gladijo, varujejo, podpirajo oziroma jo reproducirajo). Na vso to morijo in norijo kapitalu podrejene družbene dinamike pa se je prilepila še »vojna proti terorju«, ideološki izgovor, ki daje najmočnejšim državno-vojaškim (oziroma represivnim in ideološkim) strojem malone neomejeno pooblastilo, *carte blanche*, za izvajanje stanovitnega terorja zoper osiromašene, izmučene in ponižane socialne skupine (npr. za protipravno agresijo in nato še okupacijo Iraka oziroma, širše, za stopnjevano militarizacijo sveta). »Vojna proti terorju« je v bistvu poskus (zaenkrat dokaj uspešen) globalizacije ali transnacionalizacije notranje/nacionalne »vojne proti kriminalu«, ki je *de facto* bila in še vedno je reducirana v glavnem na kriminalizacijo/penalizacijo revščine (škodljivih dejanj, katerih storilci so disproportionalno revni ljudje). »Vojna proti terorju« počne isto na svetovni ravni: gre za to, da gospodarji sveta z vojaško silo (ter diplomatskimi, političnimi, ekonomskimi in drugimi pritiski in grožnjami) zastrašujejo, izsiljujejo in si, po potrebi, tudi neposredno (ali egzemplarično) pokorijo »prestopniške države« (oziroma nezadovoljne, revne in ponižane množice); po drugi strani pa držijo v pokorščini »demokratske« nacionalne vlade/elite, tj. tiste, ki so se (v zameno za izdatne in precej otipljive privilegije, pravzaprav podkupnine in v škodo državljanov, ki jih »reprezentirajo«) pripravljeni prostovoljno podrežati svetovnim hegemonom in držati v porejenem, zatiranem in izkoriščanem položaju »svoja« ljudstva, ki so pravzaprav njihovi talci.

Skratka, glavni očitek, ki se ga da izstreliti na rovaš postmodernega kapitalizma, ni osredotočen na čedalje izrazitejšo »normalizacijo« kriminalnega vedenja (predvsem pridobitniško motiviranega ali vsaj ekonomsko pogojenega/generiranega), ki se razrašča na vseh ravneh družbene strukture, niti na čedalje očitnejše zaostrovanje kazenskopravne (in druge, npr. teroristične) represije, ampak na gromozansko škodo, ki jo povzroča kapitalistično gospodarstvo, pa tudi na dejstvo, da je obstoječi sistem v radikalnem nasprotju z vrednotno-normativnimi orientacijami, kot so človekove pravice, človeška svoboda (zmožnost samodoločanja), politična enakost, demokracija ... Prav zato je kapitalistični družbeno-ekonomski (+ politični sistem) nelegitimen in iracionalen oziroma je, z eno besedo, nevzdržen. Vendar pa – za čuda? – celo tako imenovani kritični kriminologi v to »politično nekorektno« tematiko nočejo več drezati. V glavnem se raje zadovoljujejo z bolj »realističnimi«, »mehkimi«, »akademsko spodobnimi« (ali »specifično postmodernimi« oziroma »kulturološkimi«) kritikami, ki so najbrž še najbolj kritične prav v njihovih slabovidnih (ali kratkovidnih) očeh, tj. v perspektivi relativno ozke, vendar pa kljub temu dokaj vplivne profesionalne skupine (ki se ji je posrečilo, da je hkrati akademsko sprejeta in še samovšečno »kritična«, torej »nekaj posebnega«). Cena, ki jo je za to plačala, pa je ravno previdna opustitev protisistemskih misli, tj. zdrs v varno naročje vladajočih misli (kjer je kajpak vselej dovolj prostora – in denarja! – tudi za pretanjeno znotrajsistemsko »kritiko«, ki je konec koncev dobrodošla tudi zato, ker daje vtis intelektualne »odprtosti« ali »strpnosti« kapitalistične kulture).

¹⁶ Kurz opozarja, da destruktivni značaj kapitalistične proizvodnje in potrošnje ni izjema, ampak pravilo, saj izhaja že iz same poslovnokonomske racionalnosti, ki načeloma temelji na eksternalizaciji stroškov (ki brez izjeme zajame vse izdelke in storitve in je ni mogoče ukrotiti na njenem lastnem ozemlju): »Glavni zločin Greenpeacea in podobnih je v tem, da se a priori strinjajo s tržnim sistemom, ki gre prek trupel, in nikoli ne delujejo kot družbeno protigibanje, temveč vedno kot znotrajsistemski lobi, ki se sam ravna po načelih kapitalističnega menedžmenta in (skupaj s cerkvami) opravlja nič drugega kot moderno trgovino z odpustki za prav tisti srednji sloj, ki ga kapitalizem pravkar ekonomsko trga na kose« (2000: 119).

Zadeva je – tega pač ni mogoče prikriti – dokaj paradokсна, pravzaprav groteskna. Prav v obdobju, v katerem je beda (ter škodljivost in škodoželjnost) kapitalistične ekonomije spoznavna že tako rekoč na otip, so »kritični družboslovni/kriminološki jagenjčki« pohlevno obmolknili in se spokojno osredotočili predvsem na insidersko opravljanje »uradne« ali neoliberalno-neokonservativne kriminologije. Kako je to mogoče? Zdi se, kot da je tudi v akademskih krogih prevladalo prepričanje, da kapitalizem nima alternativne (oziroma da je navkljub »številnim pomanjkljivostim« še vedno najboljši sistem od vseh možnih – če že ne za druge, pa vsaj zanje). No, priznati velja, da je transnacionalni/globalni kapitalizem resnično videti izjemno močan in silovit; poleg tega pa so svetovne kapitalistične elite (v uradno nikoli razglašeni svetovni vojni zoper proletarijat) izjemno dobro organizirane (in sinhronizirane), zavidljivo interesno osveščene in odločne pri vsiljevanju/varovanju svojih strateških prioritet (tj. vzdrževanju lastne hegemonije, gospostva, bogastva in privilegijev), na voljo pa imajo tudi izredno razbohoteni in tehnološko vse bolj sofisticirani vojaško-policijski represivni aparat (razloček med vojaškim in političnim delovanjem je vse bolj zabrisan in celo irelevanten), za nameček pa deluje njim v prid propagandno-ideološka mašinerija, ki je brez primere v človeški zgodovini (na drugi strani pa so »proletarci vseh dežel« vse bolj dezorganizirani, apatični, marginalizirani, izključeni, nezanesljivo vključeni, zastrašeni, poniževani, storilnostno obremenjeni, osiromašeni, neupoštevani, utišani, prepuščeni samim sebi – tj. svojim skromnim resursom, s katerimi se ne morejo učinkovito upreti pojavom, ki so bili nekoč dojeti kot razredni/skupni problemi – in ukleščeni v svoje individuizirane/individualizirane eksistencialne forme, ki jih zapolnjujejo obup, izčrpanost, občutje nemoči, paliativni učinki dovoljenih in prepovedanih drog, eskapistična »zabava«, vase ali na bližnje usmerjeni resentimenti, sovraštva in agresija, nemi, a vendarle kruti pravičniški bes ali za silo esencionalizirane identitete, npr. mačistično-maskulinistične, rasistične, nacionalistične, versko-fundamentalistične ali kriminalne).

Sklepna opazka

Je vse skupaj res brezupno? Je kapitalistična ladja kapitalističnih norcev dejansko že do te mere zablodila na svetovnih morjih, da je ni več mogoče doseči, politično obvladati in obrniti v bolj racionalne, človeške, pravične in nenasilne vode? Ali je večina že do te mere (z)viktimizirana, pobebljena, televizirana, avto(i)mobilizirana, preplašena, otopela, obupana ali trpno (mazohistično?) vdana v usodo, da ne le ne more, marveč si niti ne želi več dvigniti glave, ampak jo racionalnost instinkta golega preživetja/samoohranitve peha v to, da prostovoljno sodeluje v lastnem samouničenju in, še huje, v uničevanju svojih sotrpinov? Ali je prenehala veljati družboslovna hipoteza, ki pravi, da zgolj z logiko sile (npr. ekonomske, vojaške ali policijske) manjšina ne more vladati večini? Vprašanj je gotovo

več kot odgovorov (ki jih kajpak ne more ponuditi nobena – še tako pronicljiva, eruditska ali artikulirana – družboslovna duša, ampak lahko izrastejo in se izoblikujejo zgolj iz kolektivnih, organiziranih, samoosveščenih in solidarnih protikapitalističnih gibanj). Vendar pa bi bilo v tem kontekstu še najbolj nevarno in celo pogubno, če bi iz nemoči, neznanja, obupa ali česa drugega preprosto uklonili glavo in jo sramotno pogreznili v blato sistemske teorije in prakse.

Izhodišče slehernega kritičnega razmišljanja (ne le kriminološkega!) bi moralo biti spoznanje, da je moderna/kapitalistična ekonomija preprosto nesprejemljiva, in to ne zaradi premajhne učinkovitosti, ampak zaradi prevelike škodljivosti oziroma – če uporabimo kriminološko metaforo – KRIMINALNOSTI (ali hudo-delnosti). Takšna misel (pravzaprav vrednostna sodba) je v današnjih razmerah morda še vedno videti nora, celo blasfemična (zdi se, da še najbolj v najbolj resnih in odgovornih krogih, npr. na ravneh, ki jih naseljujejo politične, administrativne, finančne, ekonomske, medijske in akademske elite). Ekonomija je namreč svetinja, sakrosanktno božanstvo, gospodar vseh gospodarjev, ki dominira vsemu, živemu in mrtvemu, predvsem pa je še zmeraj ključna determinanta vrednostnega sistema (ne pozabimo, da je razmerje med vrednotami in sistemsko logiko recipročno/interakcijsko: sistem po eni strani spodbuja posameznike, da privzamejo »funkcionalne« vrednotno-normativne smernice, po drugi strani pa funkcionalni družbeni člani – socialni delavci v najstrožjem pomenu! – z zasledovanjem znotraj in prosistemskih ciljev krepijo, prepetuirajo delovanje sistema, ki jih je v prvem koraku, tj. v socializacijskih ali »družbeno nadzorstvenih« procesih, naredil za svoje apartičke, ki so z njim mentalno in fizično zasvojeni, oziroma za sistemske džankije, ki vtrajajo v svojih ekonomistično-produktivističnih razvadah, četudi jim te hudo škodijo, za nameček pa v to nevarno odvisnost pehajo še svoje otroke, svoja »najdražja bitja«, ki jim od vsega srca želijo le najboljše, zgolj najboljše droge). No, in prav tej svetinji vseh svetinj se kaže prvenstveno upreti/upirati, kolikor seveda nočemo več pristajati na njeno nebrzdano strukturno in institucionalno nasilje. Boj zoper ekonomsko nasilje ni le boj zoper tragikomično zastarelo družbo meznega dela in družbo neskončne gospodarske rasti¹⁷ (tj. rasti zaradi rasti oziroma zaradi dogmatske vere v dobrodejne učinke tovrstne strateške usme-

¹⁷ Letouche (2003: 18) opozarja, da je rast pravzaprav eden izmed osrednjih mitov sodobne ekonomike, in to iz precej preprostega (čera-vno praviloma zamolčanega) razloga: to, kar po eni plati raste, po drugi plati in pravzaprav v še večji meri povzroča raznovrstno škodo (ki presega pozitivne razsežnosti ekonomskega »napredka«, npr. krivične socialne neenakosti (in z njimi spete probleme), degradacijo kakovosti življenja in uničevanje/onesnaževanje okoljskih virov (kot so voda, zrak in biološka raznolikost). Pisec se pri tem sklicuje na analizo, ki jo je opravil Herman Daly v ZDA: če od bruto družbenega produkta (BDP) odštejemo izgube, ki so posledica onesnaženosti in degradacije okolja, potem kazalec resničnega napredka (*Genuine Progress Indicator*) pokaže, da je ta država od sedemdesetih let dalje v razvojni stagnaciji in celo nazadovanju (navkljub stanovitnemu povečevanju BDP). Letouche

ritve), ampak je tudi (morda celo najprej) boj zoper ideološko-vrednotne postulate, na katere se opira delovanje ekonomizirane družbe (pa tudi vseh tistih, ki jo sestavljajo in delajo). To pa implicira predvsem naslednje: (a) radikalno/masivno zmanjšanje (in enakomerno porazdelitev) delovnega časa, npr. na povprečno nekaj ur dnevno (tako da bi lahko vsakdo delal, vendar neprimerno manj kot mora delati danes in po možnosti vse manj in manj); (b) uvedbo nekapitalističnega¹⁸ ekonomskega sistema, ki

zato poudarja, da bi se morali čim prej odreči idealu stalne ekonomske rasti (*société de croissance*) – celo »trajnostne« ali »vzdržne« (*soutenable*) rasti! – in se zavzeti za programirano ustvarjanje »družbe nerasti« (*société de décroissance*), in to ne le zato, da bi zmanjšali (ali celo odpravili) ekološka »bremena« zdajšnjega, namreč kapitalističnega načina življenja, ampak tudi zato, da bi si izboljšali splošno kakovost življenja (oziroma razširili sfero svobode, ki se lahko razpre šele onkraj ekonomskega kraljestva nujnosti). Ideja, ki jo avtor zagovarja, je brez dvoma radikalno kritična, saj se zoperstavlja primordialemu, če ne celo edinemu cilju (post)moderne kapitalistične družbe (obsedene za larpurlartistično »rastjo«), tj. idealu, ki ga sprejemajo tako rekoč vsi ključni politični protagonisti (desni in »levi«), celo številni »antiglobalisti« (oziroma *altermondialistes*), ker v njem ne vidijo problema vseh problemov, marveč panacejo, čudežno zdravilo, ki da bo odrešilo človeštva vsega (ali vsaj večine) zla.

¹⁸ Iz sestavka, ki ga je podpisal *Comitato operaio di Porto Marghera*, se da razbrati hipotezo, da je kapitalizem pravzaprav brezosebna oblast, posamezni kapitalisti pa ravnaajo kot njeni funkcionarji: »Kapitalizem je po svojem bistvu usmerjen v ohranitev tega oblastnega razmerja do delavskega razreda in izkorišča svoj razvoj, da bi svojo oblast nenehno krepil. To pomeni, da se vsi stroji, tehnološke inovacije, razvoj industrije in nerazvitost na nekaterih področjih uporabljajo za politično kontrolo delavskega razreda« (1985: 390–391). Zgleda tovrstnega kapitalističnega ravnanja sta, denimo, uvedba tekočega traku (reakcija na revolucionarno gibanje kvalificiranih delavcev v letih po prvi svetovni vojni) in redukcija pridobitnega dela z avtomatizacijo, ki ima za posledico izključitev dela delavcev iz delovnega procesa in razdelitev preostalih v številne mezdne stopnje (tu pa gre za reakcijo na prevratniška gibanja v šestdesetih letih, ki so se zavzela za »več mezde in manj dela«): »Napredek, razvoj, ki so ga priporočili podjetniki in njihovi hlapci, ni nič drugega kot nenehni poskus prilagajanja organizacije celotnega kapitala napadu delavskega gibanja. Tehnološki napredek ni nikdar nekaj nevtralnega in neizogibnega, kot včasih govorijo podjetniki in sindikati, ko gre za odpustanje zaradi uvedbe novih strojev. Prav zaradi tega, ker verjamejo v tako imenovano neizogibnost znanost, sindikati v teh primerih omejujejo boje za obrambo delovnega mesta in nikdar ne pristopijo k problemu s stališča redukcije delovnega časa. Verjamejo ali pa hlinijo, da verjamejo v to, kar pravi podjetnik: da na primer na nekem oddelku po uvedbi tega ali onega stroja ne bo moglo delati več kot recimo 100 od dotedanjih 200 delavcev in da morajo drugi oditi kot žrtve neizogibnega napredka. Toda delavci sledijo neki drugi logiki: oni menijo, da bi lahko po uvedbi stroja namesto stotih delavcev po osem ur delalo dvesto delavcev po štiri ure. Delavci torej niso proti strojem, ampak nasprotujejo tistim, ki uporabljajo stroje, da bi drugi delali na njih. Tistim, ki pravijo, da je delati nujno, odgovarjamo, da je množina akumulirane znanosti tolikšna, da bi bilo mogoče delo, namesto da se ga deklarira kot 'temelj človeškega obstoja', takoj zreducirati na zgolj postranski faktum človeškega življenja« (1985: 391–392).

bo podrejen politični kontroli in bolj pravično urejen (kar pomeni med drugim tudi odpravo zdajšnjih absurdno velikih neenakosti v bogastvu in dohodkih oziroma zagotovitev, da bo imel vsakdo dejansko na voljo sredstva za zadovoljevanje temeljnih potreb – oziroma za materialno varnost in blaginjo –, tj. vse tisto, kar mu že zdaj pripada v luči prava/doktrine o človekovih pravicah¹⁹), hkrati pa ne bo temeljil na zdivjanem tekmovanju, ampak na kooperaciji in solidarnosti (ter drastični redukciji aktualnega nasilja nad naravnimi resursi).

Literatura:

1. Bauman, Z. (1999): **Modernity and the Holocaust**. Cambridge, Polity Press.
2. Beck, U. (1998): **Risk Society**. London, Sage.
3. Beck, U. (2003): **Kaj je globalizacija?**. Ljubljana, Krtina.
4. Bessant, J. (2002): Left, right or straight again: contemporary prospects for progressive and critical criminology. V: K. Carrington in R. Hogg: **Critical Criminology**. Uffculme, Willan Publishing, s. 218–242.
5. Black, B. (1987): Ukinitev dela. V: B. Black in G. Tomc: **Pozdravi iz Babilona**. Ljubljana, KRT, s. 135–149.

¹⁹ Upoštevatil velja, da dejansko upoštevanje/spoštovanje človekovih – zlasti socialnih in ekonomskih – pravic ni združljivo z varovanjem obstoječe lastninske strukture (in z njo spetih normativnih upravičenj): »Predlagam torej, da bi morali imeti pravice, osnovane na materialni potrebi za temeljne v svoji teoriji človekovega dostopa do virov in njihove rabe. Namesto da bi te pravice šle za osnovo dolžnosti dobrodelnosti, vezane na obstoječe imetnike lastnine, jih moramo imeti za osnovo tega, da postavimo pod vprašaj samo lastninsko ureditev; obstoj nezadovoljene materialne potrebe tako postane ugovor ne samo proti načinu, kako se uveljavljajo lastninske pravice (sebično, nepremišljeno in tako dalje), ampak prav proti obliki in distribuciji samih lastninskih upravičenj. Pri razglašanju socialnih pravic ne prosimo imetnikov lastnine, naj bodo malo bolj darežljivi. Postavljamo globlje vprašanje: s kakšno pravico trdijo, da je nekaj izključno njihovo, navkljub veliki revščini drugih? Vztrajamo pri tem, da mora lastnina odgovarjati pred sodiščem potrebe in ne obratno« (Waldron 2000: 187). Pisec v tej zvezi poudarja, da logika socialno-ekonomskih pravic (do gnotne varnosti in spodobnega življenja) ni »Prosim, pustite mi spati na vaši zemlji,« marveč je »Kako si drznete postavljati ograje okrog zemlje, ki bi jo morda potrebovali ljudje za prenočitve?« Implikacija takšnega razmišljanja je jasna: če hočemo dejansko spoštovati/uveljaviti temeljne človekove pravice (ki jih ima posameznik nasproti vsemu svetu, ne le v razmerju do države, ki ji pripada) moramo popolnoma prenoviti obstoječi lastninski sistem, ki trenutno preprečuje (pre)številnim ljudem dostop do virov, ki jih potrebujejo za življenje (oziroma se niti najmanj ne ozira na njihove potrebe in interese). Izhodišča takega transformativnega preobrata (pravzaprav lastninske revolucije) sta vsaj dva: (a) neprecenljiva vrednost vsakega posameznika in njegovega življenja pod pogoji, ki jih postavlja sam(ostojno); (b) očiten obstoj zadostnih virov, ki vsem omogočajo takšno življenje (in so v bistvu naša skupna dediščina). V tovrstni optiki je »prisvojitve velikih množin teh virov s strani nekaterih na račun popolne izključitve velikega števila drugih žaltitve človekovega dostojanstva in ne nekaj, čemur bi se dignitarna teorija pravic morala ukloniti« (Waldron 2000: 188).

6. Boltanski, L.; Chiapello, E. (1999): **Le nouvel esprit du capitalisme**. Paris, Gallimard.
7. Bonger, W. (1996): Criminality and economic conditions. V: J. Muncie *et al.*: **Criminological Perspectives**. London, Sage, s. 40–46.
8. Boutellier, H. (2000): **Crime and Morality**. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
9. Castells, M. (2000): **End of Millennium**. Oxford, Blackwell.
10. Chomsky, N. (2003): **Le profit avant l'homme**. Paris, Fayard.
11. Comitato operaio di Porto Marghera (1985): Zavračanje dela. V: T. Kuzmanič: **Boj proti delu**. Ljubljana, KRT, s. 389–395.
12. Cuff, E. C.; Sharrock, W. W.; Francis, D. W. (1998): **Perspectives in Sociology**. London, Routledge.
13. Dahrendorf, R. (2003): Neskladje v demokraciji. **Delo** (Sobotna priloga), 17. maja, s. 16.
14. Downes, D. (2001): The *macho* penal economy: Mass incarceration in the United States – a European perspective. V: D. Garland: **Mass Imprisonment**. London, Sage, s. 51–69.
15. Forrester, V. (1996): **L'Horreur économique**. Paris, Fayard.
16. Furedi, F. (2002): **Culture of Fear**. London, Continuum.
17. Garland, D. (2001): **The Culture of Control**. Oxford, Oxford University Press.
18. Giddens, A. (2002): **Runaway World**. London, Profile Books.
19. Gorz, A. (1994): **Capitalism, Socialism, Ecology**. London, Verso.
20. Gorz, A. (1999): **Reclaiming Work**. Cambridge, Polity Press.
21. Hardt, M.; Negri, A. (2000): **Empire**. Harvard, Harvard University Press.
22. Hunt, E. K. (1990): **Property and Prophets**. New York, Harper & Row.
23. Jacoby, R. (1981): **Družbena amnezija**. Ljubljana, Cankarjeva založba.
24. Kurz, R. (2000): **Svet kot volja in dizajn**. Ljubljana, Krtina.
25. Latouche, S. (2003): Pour une société de décroissance. **Le Monde diplomatique**. November, s. 18–19.
26. Latouche, S. (2001): **La Dérison de la raison économique**. Paris, Albin Michel.
27. Lea, J. (2002): **Crime and Modernity**. London, Sage.
28. Méda, D. (1995): **Le travail**. Paris, Aubier.
29. Melossi, D. (1990): **The State of Social Control**. Cambridge, Polity Press.
30. Melossi, D. (1997): State and social control à la fin de siècle. V: R. Bergalli in C. Sumner: **Social Control and Political Order**. London, Sage, s. 52–74.
31. Reiman, J. (1998): **The Rich Get Richer and the Poor Get Prison**. Boston, Allyn and Bacon.
32. Sack, F. (1998): Conflicts and convergencies in criminology: bringing politics and economy back in. V: V. Ruggiero *et al.*: **The New European Criminology**. London, Routledge, s. 37–51.
33. Scheerer, S.; Hess, H. (1997): Social control: a defence and reformulation. V: R. Bergalli in C. Sumner: **Social Control and Political Order**. London, Sage, s. 96–130.
34. Steinert, H. (1998): »Ideology with human victims«: the institution of »crime and punishment« between social control and social exclusion: historical and theoretical issues. V: V. Ruggiero *et al.*: **The New European Criminology**. London, Routledge, s. 405–424.
35. Sumner, C. (1997): Social control: the history and politics of a central concept in anglo-american sociology; The decline of social control and the rise of vocabularies of struggle. V: R. Bergalli in C. Sumner: **Social Control and Political Order**. London, Sage, s. 1–34 in 131–150.
36. Taylor, I. (1999): **Crime in Context**. Cambridge, Polity Press.
37. Waldron, J. (2000): Liberalne pravice: dve plati medalje. **Problemi**, št. 1–2, s. 169–202.
38. Wallerstein, I. (1999): **Utopistike ali izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja**. Ljubljana, Založba /s/ cf..
39. Young, J. (2003): Merton with energy, Katz with structure. **Theoretical Criminology**, št. 3, s. 389–414.
40. Young, J. (2002): Critical criminology in the twenty-first century: critique, irony and the always unfinished. V: K. Carrington in R. Hogg: **Critical Criminology**. Uffculme, Willan Publishing, s. 251–274.

Post-modern society, social contract and determinants of violence

Zoran Kanduč, LL.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

»Social contract« is one of the central notions of the treasury (or at least armoury) of contemporary sociological and also criminological thinking. This is not at all surprising. A contract – in particular a purchase and sale agreement – is the core of the capitalist economy and ideology and may even be a key generator of the ideological and objective illusion of capitalism as a system founded on the freedom of an individual, i.e. a worker (seller of labour), a capitalist (buyer and at the same time exploiter/oppressor of labour or more precisely of working man as an honorary slave or at least a prostitute), a consumer (a disciplined and controlled buyer of capitalist goods, products and services), a citizen, a bearer of a given sexual role (male or female) and a parent. The mythical notion of a social contract (as the presumed foundation of a »disciplined society« managed by a national state) was (and for many still is) a fairly convincing rhetorical and propaganda instrument (e.g. for assuring constant »economic growth«, that uncontested modern ideal, the goal of all goals), particularly in the optimistic conditions after the Second World War (i.e. at a time of a »relative stability« and »long-term mentality«), which were marked by a »principled« (would it be more appropriate to say »unprincipled« ?) coalition between three central »social partners«: labour (organised in trade unions), capital and the social welfare state. This »marriage until death« (Zygmunt Bauman) has miserably fallen to pieces in a post-modern context, or at least has become increasingly fragile, »openly promiscuous«, out of date or, even more, obviously obsolete. The world of capital namely produces more and more wealth with less and less labour, the negotiating situation of the proletariat has drastically worsened (e.g. due to structural unemployment, flexibility of employment, job insecurity and increased mobility of economic resources), while the national state is in a serious and complex crisis (which in particular affects its »economic sovereignty«). Such a situation also implies a variety of relatively new criminogenic and penal repercussions.

Key words: social contract, capitalism, globalisation, crime, violence, post-modernism

UDC 321.01:316.47 + 316.647.3